

МВС України

Харківський національний університет внутрішніх справ

кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства

кафедра криміналістики та судової експертології

Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»

**ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ
АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ, А ТАКОЖ НА ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ**

Науково-методичні рекомендації

(на замовлення Головного слідчого управління Національної поліції
України)

Харків 2018

УДК 343.98: 344.2] (083.13) (477)

ББК 67.9 (4УКР) 623.20я7р

НЗ4

Автори: Юхно О.О.- завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, д.ю.н, професор

Книженко С.О. – доцент кафедри криміналістики та судової експертології, кандидат юридичних наук, доцент

Глобенко Г.І. - професор кафедри кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, кандидат юридичних наук, доцент

Бондаренко О.О. - професор кафедри кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, кандидат юридичних наук, доцент

Савчук Т.І. - старший викладач кафедри криміналістики та судової експертології, кандидат юридичних наук

Чича Р.П. - доцент кафедри кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, кандидат юридичних наук

Фоміна Т.Г. - доцент кафедри кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, кандидат юридичних наук

Четвертак Д.Ю. - кандидат юридичних наук, старший інспектор відділу комплектування управління кадрового забезпечення Головного управління Національної поліції Полтавської області.

Науково-методичні рекомендації «Особливості документування та розслідування злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях» / Юхно О.О., Книженко С.О., Глобенко Г.І., Бондаренко О.О., Савчук Т.І., Чича Р.П., Фоміна Т.Г., Четвертак Д.Ю. за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. [Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»]. На замовлення Головного слідчого управління Національної поліції України. – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2018. – 64 с.

НЗ4

У науково-методичних рекомендаціях наведено особливості встановлення і визначення меж доказування, обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. Виокремлено особливості визначення виду та розміру шкоди, заходів по забезпеченню її відшкодування (компенсації) та процесуальні гарантії захисту майнових прав особи, а також збирання доказів у кримінальному провадженні та надано криміналістичну характеристику злочинів, учинених в районі проведення антитерористичної операції. Охарактеризовано висновок експерта, як процесуального джерела доказів та оцінку доказів у кримінальному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.

УДК 343.98: 344.2] (083.13) (477)

ББК 67.9 (4УКР) 623.20я7р

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018

ЗМІСТ

1. Предмет та межі доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях	5
2. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.....	8
3. Визначення виду та розміру шкоди при розслідуванні кримінальних проваджень про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.....	20
4. Особливості збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених в районі проведення антитерористичної операції...25	25
5. Процесуальні гарантії захисту майнових прав осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях.....	30
6. Криміналістична характеристика злочинів, учинених в районі проведення антитерористичної операції.....	33
6.1. Види злочинів, що вчиняються в районі проведення антитерористичної операції	33
6.2. Криміналістична характеристика злочинів проти основ національної безпеки України	33
6.3. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів	37
6.4. Криміналістична характеристика злочинів проти громадської безпеки	40
6.5. Криміналістична характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів	43
6.6. Криміналістична характеристика військових злочинів.....	46
7. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні про злочин, вчинений на тимчасово окупованій території ..	52
8. Оцінка доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.....	58
Література:	65

ВСТУП

Особливості документування злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях, можна умовно поділити на два напрями:

1. Шляхом здійснення взаємодії з підрозділами поліції, прокуратури, зокрема військової, СБУ, розвідки і контррозвідки та їх оперативно-технічними підрозділами. При цьому ініціатива у документуванні даних злочинів надходить від слідчого, детектива, а також оперативних працівників карного розшуку чи інших оперативних підрозділів, які за допомогою використання можливостей технічних засобів здатні отримати додаткову інформації про злочинців, їх дії та ін. й задокументувати їх причетність до злочину.

2. Другий напрям є класичним у діяльності оперативних підрозділів щодо документування злочинів, зокрема й цього напрямку, що полягає, насамперед, у використанні можливостей штатних та позаштатних негласних працівників (ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») та конфіденційних джерел слідчого.

Тактика документування злочинної діяльності оперативними підрозділами складається з відомостей, що має обмежений доступ, тому об'єднувати в одних методичних рекомендаціях їх та ті, що не мають обмеженого доступу згідно чинного законодавства та нормативно-правової бази МВС України і Національної поліції України не дозволяється. В той же час, в межах дозволеного в методичних рекомендаціях поставлені питання висвітлено.

1. Предмет та межі доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях

Предмет доказування являє собою об'єкт пізнання в кримінальному процесі.

Предмет доказування – це сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, що потрібно встановити у кожному кримінальному провадженні і які мають правове значення для правильного проведення кримінального провадження по суті вчиненого згідно завдань КПК України (ст. 2).

При проведенні досудового розслідування і розгляді кримінального провадження (справи) в суді відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України підлягають доказуванню:

1. подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) – у даному випадку особливістю цього елемента є місце вчинення кримінального правопорушення, оскільки територія тимчасово окупована та не підконтрольна державній владі України. Отже, у правоохоронців та слідчих не завжди є можливість достовірно та напевне встановити місце і час вчинення злочину, що, безумовно, ускладнює подальший процес збирання доказів;

2. винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3. обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

4. вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

5. обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6. обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7. обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Перераховані обставини складають головний факт, котрий підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Предмет доказування (головний факт) характеризує якісну сторону процесу доказування.

Предмет доказування є єдиним для всіх кримінальних проваджень, незалежно від характеру злочину чи кримінального проступку. Виняток складають лише деякі особливі порядки провадження, для яких встановлено специфічний предмет доказування. Наприклад, ст. 485 КПК України – предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх; ст. 505 КПК України – предмет доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру і ін.

Із предметом доказування тісно пов'язано поняття меж доказування у кримінальному провадженні. Предмет і межі доказування співвідносяться між собою як мета і засіб її досягнення. Межі доказування визначають глибину, ступінь дослідження обставин провадження, коло, обсяг доказів та їх джерел, необхідних для цього.

Під межами доказування слід розуміти такий обсяг доказового матеріалу, який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування та правильне вирішення провадження. На жаль, саме цей елемент процесу доказування є найбільш проблемним та суперечливим, оскільки в умовах проведення АТО дії слідчого, прокурора є обмежені та звужені обставинами, що створюють бойовики ДНР та ЛНР. Саме тому в кожному конкретному випадку обсяг доказів та їх джерела можуть різнитися.

Процес збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, має специфічні особливості. Так, щодо злочинів цієї категорії в сучасних геополітичних умовах у багатьох випадках майже неможливо здобути речові докази, оскільки територія не підконтрольна державній владі України. Слідчий та прокурор фактично позбавлені можливості доступу до місця вчинення кримінального порушення. Тому збирання доказів необхідно починати зі встановлення будь-яких даних, що свідчать про обставини вчинення кримінального правопорушення, а саме: показань потерпілого, свідків, долучення наявних документів про майно, що зазнало пошкоджень, фотознімків й іншого.

Крім того, у сучасному суспільстві дієвим засобом встановлення відомостей, що мають істотне значення для кримінального провадження, є моніторинг мережі Інтернет. Будь-які статті, виписки, фотозображення, коментарі – все це є допоміжним засобом для встановлення істини. При цьому за наявності статей чи відеороликів необхідно переглянути їх, копіювати та вирішити питання про експертне дослідження для встановлення розміру шкоди. З іншої сторони, мережа Інтернет є джерелом даних про осіб, які причетні до вчинення кримінальних правопорушень. Тобто, знайшовши інтернет-сторінку (соціальної мережі) особи, яка за

оперативними даними, ймовірно, вчинила злочин, можна встановити фактичне місцезнаходження особи, вид діяльності, рід занять, анкетні дані, коло осіб, з якими злочинець підтримує стосунки, та фото-відео, що можуть безпосередньо вказувати на причетність цієї особи до вчинення злочину. Слід враховувати, що у злочинах такої категорії злочинці найчастіше переходять від органів досудового розслідування, а встановивши їх місцезнаходження – неможливо затримати з огляду на обставини, що склалися через ведення бойовиками військових дій. Тому провідне місце серед доказів у злочинах цієї категорії посідають результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що дають змогу не тільки встановити причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, а й виявити їх організаторів, пособників, співучасників. За наявності знарядь злочину та будь-яких інших предметів, речей, які злочинець використовував для досягнення цілей, можливе призначення експертиз та подальше використання їх висновків у процесі доказування.

2. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях

У положеннях статті 91 КПК України викладено перелік обставин, що належать до предмета доказування у кримінальному провадженні, у тому числі про злочини вчинені на тимчасово окупованих територіях. Ця норма відповідає на питання, встановлення яких фактів і обставин є метою доказування. Обставини, викладені у положеннях ст. 91 КПК України, мають узагальнюючий орієнтуючий характер для всіх видів кримінальних проваджень, тому в теорії доказів отримали назву загального предмета доказування на всіх стадіях кримінального провадження. Водночас індивідуалізація предмета доказування у конкретному провадженні здійснюється з урахуванням вимог диспозиції статті закону про кримінальну відповідальність України, за якою кваліфікується діяння (бездіяльність), що підлягає доказуванню.

Обставини загального предмета доказування конкретизуються у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (ст. 485 КПК України), а також у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 505 КПК України). Деталізація обставин також має місце у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.

Правильне визначення цих обставин, їх всебічне, повне і неупереджене дослідження дозволяють встановити пізнавальну програму у конкретному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.

При доказуванні, перш за все, повинна бути встановлена подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України).

При доказуванні обставин, що утворюють подію кримінального правопорушення, належить встановлювати передбачені нормою кримінального закону діяння наслідки для матеріальних складів та наявність між ними причинного зв'язку вчинення. Подія злочину розуміється як елементи об'єктивної сторони складу злочину, що відбуваються у певному часі, місці та певним способом. Перелік таких ознак визначається відповідною нормою кримінального закону, що визнає злочином конкретне суспільно небезпечне діяння, та іншими нормами КК України, наприклад, ст. 26 «Поняття співучасті», ст. 27 КК України «Види співучасників», ст. 32 КК України «Повторність злочинів» і ін. Юридично значимі ознаки діяння, окреслені в кримінальному законі, служать орієнтиром для визначення предмета доказування у конкретному кримінальному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.

Встановлення події кримінального правопорушення означає необхідність з'ясування чи мало місце: а) посягання на охоронювані законом

про кримінальну відповідальність суспільні відносини, і якщо так, то на які саме; б) вчинення передбаченого кримінальним законом суспільно-небезпечного діяння (дії чи бездіяльності); в) настання шкідливих наслідків (для матеріальних складів); г) наявність причинного зв'язку між протиправним діянням та шкідливими наслідками, що настали.

Час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення:

а) можуть мати конструктивні ознаки об'єктивної сторони конкретного складу правопорушення, тобто мати кваліфікуюче значення (наприклад, порушення правил несення бойового чергування, що вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 420 КК України), порушення правил охорони або використання надр, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 240 КК України), вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України));

б) в ряді випадків відіграють роль пом'якшуючі або обтяжуючі обставини покарання (наприклад, вчинення злочину з особливою жорстокістю (п. 10 ч. 1 ст. 67 КК України));

в) але найчастіше служать для необхідної конкретизації сутності підозри (обвинувачення) у вчиненні певного правопорушення. Ступінь конкретизації залежить від характеру кримінального провадження. В одних випадках достатнім буде встановити дні або день, в інших необхідно точно вказати час і хвилину вчинення діяння. Без часової і просторової визначеності вчинення кримінального правопорушення, підозра чи обвинувачення не можуть вважатися доказаними. Так, не можуть бути визнані законними формулювання підозри (обвинувачення), що починаються словами: «У невстановлений час, у невстановленому місці...» і ін.;

г) крім того, час, місце і спосіб вчинення кримінального правопорушення мають важливе процесуальне та тактико-криміналістичне значення, зокрема, для: визначення чинності в часі та просторі певного кримінального чи процесуального закону; застосування давності притягнення до кримінальної відповідальності чи амністії до особи, яка вчинила правопорушення; отримання доказової інформації (адже відомо, що місце вчинення правопорушення є джерелом цінної доказової інформації, тому правильне його визначення дасть можливість її одержати); визначення підслідності та підсудності кримінального провадження; з'ясування факту досягнення підозрюваним (обвинуваченим, а інколи й потерпілим) певного віку на момент вчинення кримінального правопорушення або факту набуття особою статусу спеціального суб'єкта; спосіб вчинення правопорушення може мати орієнтуєче або доказове значення (наприклад, характерний спосіб взлому або проникнення до приміщення).

Спосіб вчинення злочину не визнається обов'язковою кваліфікуючою ознакою законом про кримінальну відповідальність. Незважаючи на це, в кримінальному процесі спосіб вчинення злочину є обов'язковим елементом предмета доказування по кожному кримінальному провадженню, у тому

числі про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. Слід мати на увазі, що доказування способу вчинення кримінального правопорушення зумовлюється різними намірами, мотивами, метою. Із цього випливає, що спосіб вчинення кримінального правопорушення характеризується певним психофізичним підґрунтям і не зводиться лише до зовнішньої, фізичної сфери. Кожна подія, у тому числі і злочину, відбувається в реальному місці і часі. Тому доказування цих елементів деталізує спосіб вчинення кримінального правопорушення, прив'язує його до активної реальності, підтверджує його наявність і надає можливість перевірки факту вчинення певних дій, а також може мати значення для предметного захисту особи, кваліфікації способів вчинення окремих видів злочинів, встановлення кримінально значущих ознак предмета злочину, причинно-наслідкового зв'язку вчинених дій з характером і розміром шкідливих наслідків тощо.

У конкретних випадках при встановленні події кримінального правопорушення кваліфікуючого значення набуває також встановлення певних об'єктивних ознак вчинення злочину організованою групою, за попередньою змовою групою осіб або повторно тощо. При замаху на вчинення злочину також необхідно встановлювати ступінь здійснення злочинного наміру та причини, через які він не був доведений до кінця. Відсутність події злочину тягне за собою закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами.

Таким чином, час, місце та спосіб є обов'язковими ознаками кримінального правопорушення, що мають важливе правове значення і які потребують встановлення, з точки зору кримінального процесуального закону, незважаючи на те, що вони є факультативними з точки зору закону про кримінальну відповідальність.

Інші обставини вчинення кримінального правопорушення можуть стосуватися:

- визначення ступеня здійснення протиправного наміру при незакінченому правопорушенні та причини не доведення його до кінця;
- характеру протиправних дій (зокрема, вчинення їх повторно або в співучасті (наприклад, організованою групою, за попередньою змовою групою осіб)), наступних дій по приховуванню слідів правопорушення;
- обставин, що характеризують потерпілого (наприклад, стан вагітності вбитої жінки або протиправна та аморальна поведінка потерпілого) тобто всього кола обставин, які визначають суспільну небезпеку правопорушення і його наслідки.

Другою обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинених на тимчасово окупованих територіях, є винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Винуватість - категорія кримінального процесу, яка означає доведеність доказами вчинення кримінального правопорушення конкретною

особою. У даному випадку законодавець формулює таку вимогу для обвинуваченого. Відповідно до ст. 23 КК України злочином може визнаватися діяння лише за наявності вини, а особа може визнаватися винною лише у вчиненні злочину за наявності у неї певного психічного ставлення до вчинюваного діяння та його наслідків (у формі умислу та необережності), які, у свою чергу, знаходять прояв у двох видах: умисел прямий і непрямий (ст. 24 КК України), необережність - злочинна самовпевненість та недбалість (ст. 25 КК України). Конкретний зміст вини окремих видів злочинів визначається їх складами, що передбачені нормами Особливої частини КК України. Вина має психологічну природу, тому її встановлення має характер логічного висновку на підставі доведених інших об'єктивованих фактів у провадженні.

На ступінь вини особи впливають мета, мотив, місце і час вчинення злочину, життєвий досвід, вік тощо. Тому знання форми вини кожної конкретної особи необхідно для індивідуалізації покарання. Склад злочину включає психічне ставлення обвинуваченого до всіх фактичних обставин, що віднесені законодавцем до об'єкта і об'єктивної сторони злочину. Тобто при доказуванні умислу, насамперед, необхідно встановити конкретні фактичні дані, які б свідчили, що інтелектом і волею (умислом) обвинуваченого охоплювались виявлені час, місце, спосіб вчинення злочину тощо, а у злочинах з матеріальним складом – настання злочинних наслідків. Для встановлення інтелектуальної складової, наприклад, прямого умислу на вчинення злочину, може мати значення встановлення факту притягнення особи раніше до кримінальної чи адміністративної відповідальності; наявність у особи заздалегідь обміркованого умислу, що характеризується певним розривом у часі між виникненням умислу вчинити злочин та його реалізацією. Тому важливо встановити час виникнення у підозрюваного умислу вчинити злочин, розробки певного плану, обрання часу, предмета, засобів вчинення даного злочину, а також фактичну діяльність особи відповідно до вказаних чинників. При цьому необхідно довести конкретизацію умислу обвинувачених за його спрямованістю, під якою розуміється зосередженість свідомості і волі особи на меті вчинення конкретного злочину і активну спрямованість до її досягнення.

Поряд із доказуванням вини особи підлягає також доказуванню мотивів і мета вчиненого кримінального правопорушення, що хоча й мають факультативне значення для кваліфікації, але обов'язково враховуються при визначенні суспільної небезпеки вчиненого, особи підозрюваного (обвинуваченого) та при призначенні судом покарання.

Мотив кримінального правопорушення – усвідомлена спонукальна причина вчинення злочинного діяння (користь, помста, особиста неприязнь тощо). Безмотивних правопорушень не буває, безмотивна поведінка характерна лише для неосудних осіб. Мотив може бути як обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення (наприклад, хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до

суспільства (ст. 296 КК України), так і його кваліфікуючою ознакою (наприклад, наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, вчинена з корисливих або хуліганських мотивів (ч. 3 ст. 297 КК України)). Однак, незалежно від того, охоплюється він чи ні певним складом правопорушення, мотив повинен бути встановлений в будь-якому випадку, оскільки в противному – буде неможливо або досить складно визначити ступінь суспільної небезпеки правопорушення і особи правопорушника.

Мотив вчинення кримінального правопорушення тісно зв'язаний з його метою. Ці поняття опосередковані одне одним, інколи без визначення мети неможливо правильно усвідомити й зрозуміти мотив, і навпаки. Разом з тим, вони по-різному характеризують відношення особи до вчинення правопорушення. Якщо мотив пояснює, чому особа вчиняє правопорушення, то мета показує до чого вона прагне (для чого вчиняє). Так само як і мотив, мета може бути як обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення (наприклад, шпигунство – передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства (ст. 114 КК України), так і його кваліфікуючою ознакою (наприклад, побої або мордування з метою залякування потерпілого чи його близьких родичів (ч. 2 ст. 126 КК України).

Незалежно від того, охоплюється мета чи ні певним складом правопорушення, вона повинна встановлюватися в кожному кримінальному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. Так, необхідно розуміти, що інколи, мета правопорушення може не співпадати з наслідками, які настали в результаті його вчинення, як ознакою об'єктивної сторони складу правопорушення (наприклад, вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України)). Це необхідно враховувати при здійсненні кримінального процесуального доказування, зокрема при правовій оцінці вчиненого правопорушення, оскільки правильна кваліфікація в багатьох випадках залежить безпосередньо саме від кінцевої мети дій особи. Для встановлення мети правопорушення значення має не тільки безпосереднє повідомлення особою, яка його вчинила, про свої наміри, а й відомості, щодо інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Наприклад, це може бути інформація, яка характеризує подію правопорушення (об'єкт і об'єктивну сторону його складу) (час, місце, спосіб вчинення, використані знаряддя; характер проведених підготовчих дій тощо), особу правопорушника (його попередня злочинна поведінка, умови життя, виховання тощо).

Отже, доказування вини і мотивів вчинення кримінального правопорушення на тимчасово окупованих територіях вимагає встановлення:

а) обставин, що свідчать, що наслідки кримінального правопорушення є результатом дій підозрюваного (обвинуваченого); б) факту, що вказана особа усвідомлювала протиправність своїх дій, які охоплюються видами і

формами вини, передбаченими конкретним складом кримінального правопорушення; в) ступеня вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а при вчиненні його кількома особами - ступеня вини кожного з них; г) досягнення підозрюваним (обвинуваченим) на час вчинення кримінального правопорушення віку кримінальної відповідальності (число, місяць, рік та місце народження); г) психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності даних, які викликають сумнів щодо його осудності; д) конкретних фактичних даних, які свідчать про збуджуючі підозрюваного, обвинуваченого приводи (потреби, інтереси, прагнення та ін.), що викликали у нього рішучість вчинити злочин чи кримінальний проступок; е) фактичних даних, які б пояснювали, для чого особа вчинила кримінальне правопорушення.

Наступною обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинених на тимчасово окупованих територіях, є вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Аналіз окремих норм процесуального закону дозволяє виділяти такі види шкоди: фізичну, моральну і майнову шкоду.

Фізична шкода представляє собою сукупність змін, які об'єктивно відбулись у стані людини як фізичної істоти (тілесні ушкодження, розлад здоров'я, біль). Безумовно, фізична шкода може бути завдана тільки людині, оскільки юридична особа не має ознак фізичної сутності (життя та здоров'я). У разі завдання фізичної шкоди, людина зазнає й шкоди моральної. Моральні страждання в такому випадку, як правило, виявляються у відчуттях страху, сорому, приниження, а також в інших, несприятливих для людини в психологічному аспекті, переживаннях, пов'язаних із втратою роботи, тимчасовою непрацездатністю, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням яких-небудь прав громадян тощо та ін.

І фізична, і моральна шкода тісно між собою пов'язані. Після нанесення вони по суті є непоправними і практично не можуть бути відшкодовані. Неможливо відшкодувати (визначити еквівалент) втрати здоров'я, неможливо відшкодувати почуття страху, відчуття болю. Тому відшкодування фізичної та моральної шкоди припускає можливість їх компенсації. При цьому поряд з цим має відбуватися відшкодування витрат, що пов'язані з нанесенням фізичної чи моральної шкоди (вартість ліків, медичних послуг, реабілітаційних заходів тощо).

Питання про відшкодування фізичної шкоди як такої на практиці інколи майже не розглядається, оскільки сама можливість відновлення порушеного здоров'я є досить сумнівною (наприклад, при втраті органу чи настанні інших невиліковних хворобливих станів людини).

У відповідності з нормами Особливої частини КК України наслідки злочинного діяння можуть відобразитися у тій чи іншій сфері фізичного стану людини, зокрема у вигляді заподіяння смерті, шкоди здоров'ю (тяжкої,

середньої чи легкої тяжкості тілесних ушкодження), фізичного болю. Такі зміни відбуваються, наприклад, внаслідок вбивства (ст. ст. 115-119 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), нанесення тілесних ушкоджень (статті 121-125, 128 КК України), побоїв і мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України) та ін.

Крім того, з точки зору порушеного вчиненням злочину блага людини та характеру наслідків такого порушення, до злочинів, які завдають шкоди здоров'ю, слід віднести і ті злочини, що спричиняють розлад здоров'я, який сам по собі не є тілесними ушкодженнями. Наприклад, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України), незаконне проведення дослідів над людиною, що спричинило тривалий розлад здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 142 КК України), експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку дитини (ч. 2 ст. 150 КК України) тощо.

Моральна шкода має немайновий характер і виражається, відповідно до ст. 23 Цивільного Кодексу (далі – ЦК) України: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Можливість і підстави компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок порушення прав особи, закріплені у вказаній статті, а також у ст. ст. 1167, 1168 ЦК України. На жаль, ці положення не знайшли свого відображення в положеннях КПК України. Оперуючи цим поняттям жодна з його статей не закріплює його визначення та порядок застосування механізму відшкодування.

Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Важливим питанням залишається необхідність закріплення в кримінальному процесуальному законі поняття моральної шкоди. Саме від цього на практиці нерідко залежить правильність вирішення таких важливих питань, як встановлення права на заявлення позову про відшкодування моральної шкоди, а в деяких випадках – повне встановлення обставин предмета доказування, а відповідно і правильна кваліфікація діяння. Неправильне розуміння поняття моральної шкоди в кримінальному процесі може призвести до необґрунтованого звуження чи розширення кола

потерпілих від кримінального правопорушення або осіб, котрим така шкода завдана незаконним рішенням, дією або бездіяльністю правоохоронних органів чи суду

Майнова шкода є найбільш поширеним негативним наслідком вчинення кримінального правопорушення. Майнова шкода – це наслідки кримінального правопорушення, що мають вартісну форму та полягають у безпосередньому обмеженні матеріального блага особи (викрадення, пошкодження, знищення майна), а також у понесенні особою будь-яких додаткових майнових витрат (на лікування, протезування, сторонній догляд, поховання; втрата особами, що перебували на утриманні померлого, його заробітку).

Майнова шкода відрізняється від інших видів шкоди (фізичної та моральної) можливістю її точного встановлення та вираження в грошовому еквіваленті. Загальновизнаним є розуміння майнової шкоди як втрати, погіршення чи зниження цінності майна, витрат, необхідних для відновлення, придбання втраченого майна (пряма чи позитивна шкода). Якщо розглядати майнову шкоду у грошовому еквіваленті, то до неї включають вартість втрачених речей і витрат, здійснених потерпілим для поновлення втраченого майна. Виділяють також і ту шкоду, що виникає як супутня під час вчинення злочину (наприклад, особа з метою крадіжки здійснює проникнення до квартири, при цьому ламає двері, замки, розбиває вікна тощо). При цьому, кримінально-правове значення має тільки позитивна майнова шкода, а саме її грошове вираження – вартість втраченого майна.

Отже, доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, має важливе значення, насамперед, для забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні, визначення обсягу майна, на яке можливе накладення арешту. Зрештою, цей елемент предмета доказування є важливим для кримінально-правової кваліфікації, визначення ступеня суспільної небезпечності злочину, розміру покарання тощо.

Крім виду і розміру шкоди у кримінальному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, підлягає доказуванню також розмір процесуальних витрат.

Процесуальні витрат, відповідно до ст. 118 КПК України, у кримінальному провадженні складаються із: 1) витрат на правову допомогу; 2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; 3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; 4) витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів.

Інститут процесуальних витрат є важливим засобом відшкодування державі та визначеним законом особам матеріальних витрат у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження. Цей інститут має запобіжнo-виховне значення, оскільки кожна особа, яка вчинила кримінальне

правопорушення, має усвідомлювати, що на неї неминуче очікує не лише кримінальне покарання, а й виконання обов'язків з відшкодування процесуальних витрат.

Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях також включає обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Такий підхід ґрунтується на загальних засадах призначення покарання, серед яких від суду вимагається індивідуальний підхід, урахування особи винного та обставин справи, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання зазначені у ст. ст. 66, 67 КК України, обставини, що виключають злочинність діяння, зазначені у розділі 8 КК України, а ті, що є підставою для закриття кримінального провадження у ст. 284 КПК України. Разом з тим, перелік обставин, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та обставини, що характеризують особу обвинуваченого у законі чітко не визначено. У зв'язку з тим, ці дві групи обставин можуть формуватися на підставі матеріалів (характеристик, довідок, інших джерел), що не є процесуальними джерелами доказів.

Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, можна розмежувати на чотири групи:

1) обставини, що характеризують поведінку особи до вчинення кримінального правопорушення: законслухняність, що передують вчиненню правопорушень, ставлення до праці або навчання, поведінка в побуті та ін.;

2) обставини, безпосередньо пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення: ініціатива, готування, організація злочину, фактична роль у його вчиненні та ін.;

3) обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення кримінального правопорушення: надання допомоги потерпілому, турбота про його близьких тощо;

4) індивідуальні властивості особи: стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацездатних родичів, а також особливості характеру: доброта, чуйність чи озлобленість, облудність, агресивність, навички і схильності до азартних ігор, наркотиків, зловживання спиртними напоями тощо.

Зауважимо, якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує чи обтяжує покарання, передбачена в статті КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує чи обтяжує (ч. 3 ст. 66 України і ч. 4 ст. 67 КК України).

Крім того, встановленню підлягають обставини, які б позитивно характеризували винну особу до вчинення кримінального правопорушення, а

також після цього, що свідчить про можливість виправлення особи і перевиховання без реального застосування до неї призначеного судом покарання у вигляді позбавлення волі (ставлення підсудного до праці, навчання, громадського обов'язку, поведінка на виробництві і в побуті, працездатність, стан здоров'я, сімейний стан, дані про минулі судимості).

У кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях обов'язково, повинні бути встановлені обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (п. 5 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Під звільненням від кримінальної відповідальності розуміється передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України.

Згідно із загальними вимогами ч. 1 ст. 285 КПК України особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. На сьогодні останнім є КК України, відповідно до норм якого звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється у таких випадках: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України); у зв'язку із закінчення строків давності (ст. 49 КК України); у зв'язку з наявністю спеціально передбачених нормами Особливої частини КК України підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

Ще однією групою обставин, що повинна бути встановлена у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях є обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення (п. 6 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Відповідно до чинного кримінального законодавства застосування спеціальної конфіскації передбачає діяльність суду зі встановлення передумови, підстави та умови її визначення. Такою передумовою є вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення. Підставою ж є фактичне закріплення спеціальної конфіскації у санкції статті Особливої частини КК України як заходу кримінально-правового характеру разом із встановленим покаранням. Умовою її визначення є вчинення особою злочину, ознаки якого описані в

диспозиції саме тієї статті Особливої частини КК України, санкцією якої передбачений цей захід кримінально-правового характеру.

При доказуванні обставин, встановлених у п. 6 ч. 1 ст. 91 КПК України, слід враховувати, що відповідно до ст. 96-1 КК України, спеціальною конфіскацією є примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині КК України.

Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна;

2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;

3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, - переходять у власність держави;

4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Рішення про застосування спеціальної конфіскації приймається судом при постановленні обвинувального вироку (абз. 8 п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК України). Крім того, згідно з приписами ч. 9 ст. 100 КПК України, у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно зі ст. ст. 171–174 КПК України. Ці рішення суду, таким чином, є актами застосування спеціальної конфіскації як примусового заходу кримінально-правового характеру.

У разі здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, обов'язково повинні бути встановлені обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (п. 7 ч. 1 ст. 91 КПК України).

При доказуванні даних обставин слід враховувати, що відповідно до ст. 96-3 КК України, підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України; 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття

заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України; 3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 258-258-5 КК України; 4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, частинами другою - четвертою статті 159-1, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Крім того, злочини, передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, частинами другою – четвертою статті 159-1, статтями 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368-3, частинами першою і другою статті 368-4, статтями 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Отже, при доказуванні даної групи обставин слід враховувати, що підставою застосування примусових заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи є вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

3. Визначення виду та розміру шкоди при розслідуванні кримінальних проваджень про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях

Забезпечення відшкодування матеріальної та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, і стягнення безпідставно набутого майна мають велике значення для усунення наслідків і поновлення порушених прав громадян, інтересів підприємств, установ, організацій та держави і є однією з важливих умов підвищення ефективності правосуддя.

Термін «відшкодування» означає форму відповідальності, надання кому-небудь щось інше замість загубленого, витраченого, знищеного тощо.

Так, зі змісту ст. 55 КПК вбачається, що відшкодування шкоди може відбуватися відносно потерпілого - як фізичної, так і юридичної особи. При цьому в статті названо три види шкоди, що відшкодовуються (компенсуються) під час кримінального провадження: моральна, фізична і майнова. Але суттєвим є той факт, що потерпілій фізичній особі може бути відшкодована моральна, фізична та майнова шкода, а потерпілій юридичній особі компенсується лише майнова шкода, що завдана кримінальним правопорушенням.

Для визнання фізичної особи потерпілим достатньо заподіяння особі будь-якого з трьох визначених видів шкоди, хоча від кримінального правопорушення зазвичай походять кілька видів шкоди. У будь-якому випадку, якщо потерпілому - фізичній особі завдано декілька видів шкоди, вони відшкодовуються в повному обсязі відповідно до законодавства, а потерпілій юридичній особі відшкодовується виключно майнова шкода.

Відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння відбувається: 1) підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою на будь-якій стадії кримінального провадження; 2) за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні на підставі відповідного судового рішення; 3) за рахунок Державного бюджету у випадках та в порядку, передбачених законом.

Шкода є сукупністю несприятливих особистих немайнових, а також майнових наслідків, що виникли у разі порушення суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи. Вона є однією з умов або підстав виникнення обов'язку щодо її відшкодування.

Категорія «шкода» тісно пов'язана з питаннями цивільно-правової відповідальності. Серед підстав цивільно-правової відповідальності, поряд з протиправністю поведінки (дія чи бездіяльність) причинним зв'язком між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою виною особи, яка заподіяла шкоду, обов'язково виділяють наявність майнової і/або моральної шкоди.

У теорії кримінального процесу розмежовуються поняття «шкода» і «збитки». Шкода - це будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, тому її поділяють на майнову та немайнову (моральну), а збитки - це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі.

Відповідно до ст. 55 КПК України виділяються такі види шкоди:

- 1) моральна;
- 2) фізична;
- 3) майнова.

Майнова шкода представляє собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі.

Збитками є:

1. Втрати, яких особа зазнала внаслідок вчинення кримінального правопорушення у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речей, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

2. Доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено.

Поняття майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому охоплює: 1) заподіяну кримінальним правопорушенням особі пряму, безпосередню шкоду в її майновому та грошовому виразі; 2) не одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходи; 3) оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті - на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; 4) кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 1 ст. 55 КПК потерпілим може бути також і юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Відповідно кримінальним правопорушенням потерпілому-юридичній особі може бути завдано безпосередньої шкоди в її майновому та грошовому виразі.

Відповідно до ст. 127 КПК існують 3 способи захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення:

1) добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою;

2) стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні;

3) відшкодування потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України.

Добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи

юридичною особою є способом, який раніше фактично реалізовувався, але не мав свого нормативного закріплення.

Цей спосіб відшкодування передбачає добровільність виконання відшкодування (компенсації) збитків потерпілому та є правом підозрюваного чи обвинуваченого, а не його обов'язком. Правовий механізм такого відшкодування майнових прав потерпілого від кримінального правопорушення досі відсутній. Суб'єктом добровільного відшкодування виступають фізичні і юридичні особи. Останні вправі відшкодувати за підозрюваного (обвинуваченого) майнову чи моральну шкоду лише якщо вони є приватними юридичними особами.

Цей вид відшкодування шкоди був поширений і раніше. Способом добровільного відшкодування заподіяних збитків зазвичай є грошова компенсація. В той же час, за згодою потерпілого можливе «натуральне» відшкодування, наприклад, ремонт пошкоджених речей, передача цінностей тощо. Відшкодування шкоди добровільно можливе одразу після вчинення кримінального правопорушення, але в деяких випадках воно відбувається після роз'яснення слідчим чи прокурором таких положень: п. 2 ч. 1 ст. 66 КК (відшкодування шкоди є обставиною, що пом'якшує покарання); п. 3 ч. 1 ст. 65 КК (можливість часткового відшкодування шкоди, що буде враховано судом як обставина, що характеризує обвинуваченого); ст. 286 КПК і ст. 45, 46 КК (під час вчинення кримінального правопорушення невеликої тяжкості вперше можливе дійове каяття, елементом якого є, зокрема, відшкодування збитків, що має наслідком звільнення особи від кримінальної відповідальності).

Крім того, відповідно до гл. 35 і 36 в КПК України існують диференційовані порядки провадження - провадження на підставі угод та у формі приватного обвинувачення, відповідно до яких можливе відшкодування завданої шкоди згідно з умовами ст. 469-471 КПК, на підставі угоди.

Добровільне відшкодування шкоди за загальним правилом, що склалося на практиці, підтверджується розписками потерпілих осіб чи іншими фінансовими документами. Разом з тим про компенсацію шкоди на досудовому розслідуванні може бути зроблено запис у протоколі допиту потерпілого чи підозрюваного.

Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні можливо і на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову. Це є другий спосіб відшкодування (компенсації) шкоди.

Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. Поняття шкоди в кримінальному процесуальному законодавстві не

розкривається. Водночас аналіз окремих норм процесуального закону(статті 55, 56, 61 КПК) та юридичних джерел з цього питання дозволяє розглядати (як родові види шкоди) фізичну, моральну і майнову шкоду.

Враховуючи роз'яснення Пленуму Верховного Суду України у постановах «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами України норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів» № 8 від 22 грудня 1978 р. та «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат» № 11 від 7 липня 1995 р. (із змінами та доповненнями), суб'єктом права на відшкодування шкоди у справах (сьогодні провадженнях) даного виду можуть бути самі потерпілі, а також прокурор відповідно до п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК України.

Згідно із ч. 6 ст. 55 КПК України у справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, право на відшкодування шкоди мають також його близькі родичі чи члени сім'ї такої особи, які в установленому законом порядку повинні визнаватися потерпілими. До таких осіб п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК відносить чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновителя чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають в шлюбі.

Майнова шкода в цивільному праві поділяється на «позитивну» шкоду в майні і неотримані доходи, тобто на витрати кредитора та неотримані доходи (упущену вигоду), котрі особа могла б отримати, якщо б боржник виконав свої обов'язки («юридична можливість шкоди»). Тому за відповідних ознак підлягає дослідженню майнова шкода, яка визначається процесуалістами як зменшення, пошкодження або знищення захищеного правом блага, що призвело до негативних майнових наслідків.

Визначення поняття моральної шкоди дається у окремих нормативних актах та актах тлумачень норм права. Зокрема, у п. 3 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31 березня 1995 р. зазначається: «Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб». Серед основних обставин, що впливають на розмір компенсації, Пленум визначає: характер і тривалість страждань, стан здоров'я потерпілого, тяжкість завданої травми, істотність вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації (останнє залежить від характеру діяльності потерпілого, його посади та ін.).

На досудовому і судовому слідстві існують особливості щодо доказування моральної шкоди. Зокрема, на досудовому розслідуванні про доказування моральної шкоди можна вести мову в тих випадках, коли у процесі з'являється процесуальна фігура потерпілого, яким заявлений цивільний позов щодо відшкодування моральної шкоди (статті 55, 56, 61 КПК). При цьому підлягає доказуванню лише сам факт заподіяння моральної шкоди, тобто наявність її фактичних наслідків - характеру й тяжкості погіршення стану здоров'я, тривалості страждань тощо.

Визначення конкретного розміру грошової компенсації за моральну шкоду покладене лише на судові органи, а тому перебуває за межами доказування на досудовому слідстві.

У злочинах з формальним складом шкода є лише факультативним (необов'язковим) елементом предмета доказування. Для даного виду злочинів злочинний результат презюмується, тому для їх кваліфікації достатньо встановити лише вказане в законі діяння. Але дана презумпція стосується не всіх злочинів з формальним складом. Зокрема, встановлення шкоди вимагається, якщо злочин фактично закінчується настанням шкідливих наслідків, що знаходяться за межами складу, але передбачені законом як обставини, котрі впливають на визначення міри відповідальності, або настанням таких наслідків у вигляді майнової чи моральної шкоди, які належить відшкодувати потерпілому (цивільному позивачу).

4. Особливості збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених в районі проведення антитерористичної операції

Збирання (формування) доказів – це виконання суб'єктами доказування в межах їх повноважень процесуальних дій, спрямованих на виявлення, витребування, отримання і закріплення в установленому законом порядку доказів.

Як видно із визначення, збирання (формування) доказів – це практична діяльність суб'єктів доказування.

Відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України. Із змісту цієї норми випливає, що для кожної сторони закон встановлює властиві їй способи збирання доказів.

Так, згідно ч. 2 ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, збирає докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом вчинення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому статтею 220 КПК України. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді. У відповідності із ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 4 ст. 93 КПК України).

Основним способом збирання доказів стороною обвинувачення є проведення слідчих (розшукових) дій та такого їх різновиду, як негласних слідчих (розшукових) дій. Це пов'язано, перш за все, з тим, що правом їх проведення наділені тільки слідчий, відповідні оперативні підрозділи за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а також з тим, що слідчі дії спрямовані безпосередньо на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії мають спільну мету, але відрізняються процесуальним порядком їх проведення, оскільки перші проводяться в чітко встановленій процесуальній формі, а другі не мають такої чіткої процесуальної форми, проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, не можна отримати в інший спосіб, а методи їх проведення не підлягають розголошенню, за винятком випадків, встановлених КПК України.

Сторона захисту, а також потерпілий при збиранні доказів не наділені правом проводити слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, оскільки це виключна компетенція слідчого та прокурора, проте закон надає їм право ініціювати проведення вказаних дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які повинні бути розглянуті в строк не більше трьох днів з моменту подання.

До того ж гарантією дотримання прав сторони захисту та потерпілого, яка здатна убезпечити від необґрунтованої відмови від задоволення клопотання, є право оскаржити слідчому судді постанову слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій.

Сторона обвинувачення, сторона захисту, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, також має право збирати докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок. Цей спосіб збирання доказів не має такої чіткої процесуальної форми, як проведення слідчих (розшукових) дій.

Витребування - це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження.

Витребувати можливо, якщо достовірно відомо, що речі, документи, відомості знаходяться чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб. У законі не вказано, в якій формі повинно відбуватися витребування - письмовій чи усній. Уявляється, що як представникам сторони обвинувачення, так і стороні захисту перевагу необхідно надавати письмовій формі, оскільки з одного боку, це дозволить надати спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам процесуального діловодства, забезпечить повагу та інтереси органів державної влади, місцевого

самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб, а з другого - сприятиме отриманню доказів, які відповідають вимогам допустимості та меж.

Практика напрацювала форми звернення з вимогою про надання речей, документів або відомостей і, зокрема для слідчого та прокурора це може бути постанова (яка є обов'язковою для виконання (ч. 5 ст. 40 КПК України)), звернення, доручення, клопотання, запит. У свою чергу, для представників сторони захисту - заява або клопотання, а для захисника також й адвокатський запит (п. 1 ч. 1 ст. 20, ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Сторони кримінального провадження здійснюють збирання доказів також шляхом їх отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових, фізичних і юридичних осіб. Правова природа отримання доказів, на відміну від витребування, інша. Отримання полягає у прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто при їх отриманні певна особа добровільно передає, надає, представляє матеріали слідчому чи прокурору. Для деяких учасників кримінального провадження законом передбачено право збирати і подавати (або тільки подавати) докази слідчому, прокурору, слідчому судді, а під час судового розгляду - суду. Це, зокрема, право підозрюваного, обвинуваченого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, представника та законного представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників та законного представника цивільного позивача.

Отже, вказане право зазначених осіб кореспондує обов'язку слідчого та прокурора прийняти (отримати) представлені матеріали, якщо вони мають значення для кримінального провадження.

Способом збирання доказів є отримання сторонами, а також потерпілим висновків експертів.

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 93 КПК України сторони кримінального провадження, а також потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюють збирання доказів шляхом отримання висновків ревізій та актів перевірок.

Буквальне тлумачення положень ст. 93 КПК України дає підставу дійти до висновку, що сторони мають право отримувати висновки ревізій, які вже відбулися, вже проведені.

До інших процесуальних дій, які є способами збирання стороною обвинувачення доказів, можна віднести будь-які передбачені КПК України процесуальні дії, що проводяться слідчим, прокурором, керівником органу

досудового розслідування та спрямовані на отримання доказів, які сприяють повному, швидкому і неупередженому розслідуванню кримінального правопорушення, встановленню обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Сторона захисту, а також потерпілий мають право витребувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових осіб копії документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок, що мають значення для кримінального провадження, не тільки на підставі ч. 3 ст. 93 КПК України, а також відповідно до вимог Закону України «Про інформацію», Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Адвокат має право збирати докази відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Способи збирання доказів, які містяться у ст. 93 КПК України, є вичерпними і не підлягають розширеному тлумаченню. Це положення має важливе значення для недопущення використання в доказуванні матеріалів так званих «нетрадиційних способів отримання доказів», до яких, зокрема, належать: застосування поліграфа, допит під гіпнозом, використання здібностей екстрасенсів та ін. Такі дії не відповідають критеріям наукової достовірності та обґрунтованості, а тому отримані за їх допомогою відомості не можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні. Окрема інформація з них може бути використана лише як орієнтуюча інформація, що підлягає перевірці.

До особливостей збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених в районі проведення антитерористичної операції (заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації) слід віднести наступні:

1) згідно із ст. 615 КПК України на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених ст. ст. 163 (розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів), 164 (ухвала про тимчасовий доступ до речей і документів), 234 (обшук), 235 (ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи), 247 (слідчий суддя, який здійснює розгляд клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій), 248 (розгляд клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії) КПК України, ці повноваження виконує відповідний прокурор;

2) ускладнення з можливістю проведення відповідних процесуальних дій у зв'язку із обмеженим доступом до окремих ділянок місцевості, приміщень, із наявністю загрози життю та здоров'ю осіб, які беруть участь у проведенні таких дій. Доречним буде супроводження учасників кримінального провадження до місця проведення процесуальних дій групами військовослужбовців Збройних сил України, Національної гвардії

України, працівників Національної поліції, які у разі необхідності можуть здійснити їх захист.

Вищевказане ускладнення може негативно впливати на строки досудового розслідування, оскільки слідчий, прокурор не завжди зможуть вчасно проводити відповідні процесуальні дії, що, у свою чергу, може призвести до втрати доказів у кримінальному провадженні.

5. Процесуальні гарантії захисту майнових прав осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях

Завдання кримінального провадження полягають не лише у призначенні покарання особі, котра вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, зокрема, пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, організацій які постраждали від вчинення кримінального правопорушення.

Здебільшого процесуальні гарантії захисту майнових прав осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях не мають відмінностей від інших кримінальних проваджень.

Так, КПК України передбачає добровільне відшкодування шкоди потерпілому (ч. 1 ст. 127 КПК), пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК), а також містить ще один спосіб усунення негативних майнових наслідків кримінального правопорушення – відшкодування (компенсація) завданої потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК).

У статті 1177 ЦК України «Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення» також зазначається, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України.

Однак цей спосіб відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому, реалізується лише у випадках та в порядку, передбачених окремим законом, або нормативно-правовим актом, який на сьогоднішній день поки що не прийнято. Тож такий спосіб відшкодування завданої потерпілому шкоди залишається без реалізації.

Одним із ефективних засобів, направлених на усунення заподіяних кримінальним правопорушенням наслідків у вигляді завданої шкоди, є цивільний позов.

З метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільного позову), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди може застосовуватися арешт майна, який крім того може застосовуватися з метою збереження речових доказів, спеціальної конфіскації та конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи.

До заходів забезпечення цивільного позову, а отже й відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, крім арешту майна, відносяться також тимчасовий доступ до речей і документів та тимчасове вилучення майна.

Працівники слідства вважають найбільш ефективними заходами забезпечення кримінального провадження щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням це накладення грошового стягнення (16,1 %), тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (9 %), відсторонення від посади (10,4 %), тимчасовий доступ до речей і документів (19,4 %), тимчасове вилучення майна (28,4 %), арешт майна (80 %), затримання особи (13,3 %), особисте зобов'язання (8,6 %), застава (25,3 %), тримання під вартою (15,7 %).

Слід підтримати точку зору тих науковців, які зауважують, що не всі заходи забезпечення кримінального провадження за своїм змістом здатні забезпечити відшкодування шкоди в кримінальному провадженні, оскільки усі вони різняться між собою за метою їх застосування, серед яких окремо виділяють заходи щодо забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна.

Відтак, забезпеченню цивільного позову у кримінальному провадженні сприяють виключно тимчасовий доступ до речей і документів (лише способом вилучення), тимчасове вилучення майна та арешт майна. Оскільки лише за рахунок проведення зазначених трьох заходів можливо встановити та вилучити матеріальні об'єкти (речі, гроші, цінні папери тощо), які в подальшому за рішенням суду можуть бути спрямовані на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за пред'явленням цивільним позовом.

Статтею 615 КПК України, яка визначає особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції визначено, що на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК України, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-1, 258-258-5, 260-263-1, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 КК України, ці повноваження виконує відповідний прокурор.

Тож, додатковою процесуальною гарантією захисту майнових прав осіб при здійсненні досудового розслідування в районі проведення антитерористичної операції є, зокрема, надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів, обшук житла чи іншого володіння особи прокурором.

Захист майнових прав фізичних і юридичних осіб та держави у зоні проведення антитерористичної операції відрізняється від виконання цих же завдань на мирній території та має свою специфіку і проблемні аспекти з огляду на обстановку та умови, які склалися. Якщо повнота такого захисту не відрізняється, то способи та можливості його здійснення ускладнено.

Зокрема, захист майнових прав фізичних, юридичних осіб та держави при здійсненні слідчим, прокурором своїх повноважень у зоні проведення антитерористичної операції ускладнюється вимушеною передислокацією підприємств, установ, організацій на звільнену територію (підконтрольну Україні), неможливістю доступу до архівних документів, відповідних інформаційних даних (реєстрів, списків та іншої накопиченої інформації), які знаходяться на окупованій території, тощо. Наприклад, при зверненні до суду з позовними заявами в інтересах держави в особі Фонду державного майна (його регіональних відділень) щодо захисту інтересів держави в частині управління, збереження та розпорядження майном обов'язок доказування порушеного права законодавцем покладено на позивача. При цьому документи, що можуть слугувати доказами, у разі звернення до суду з позовними заявами (про стягнення заборгованості за оренду державного майна, визнання договору недійсним, розірвання договору оренди державного майна у зв'язку з невиконанням умов договору тощо) перебувають на території, не підконтрольній Україні.

Таким чином, у зв'язку з тим, що частина території України з березня 2014 року по теперішній час не підконтрольна органам державної влади України та є тимчасово окупованими територіями, сторона обвинувачення не може у повній мірі виконати обов'язки та реалізувати права на таких територіях, які на неї покладені кримінальним процесуальним законодавством України. В ході досудового розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, сторона обвинувачення стикається з рядом проблем, серед яких такі, як: 1) неможливість доступу слідчого, прокурора до значної території України, яка підконтрольна терористичним організаціям «ЛНР», «ДНР» (частини Луганської та Донецької областей) та окупована РФ (АР Крим) з метою проведення слідчих та інших процесуальних дій; 2) неможливість проведення процесуальних дій на лінії розмежування у зоні проведення АТО (території Луганської та Донецької областей) унаслідок замінування окремих територій та бойових зіткнень; 3) неможливість витребування необхідних речей та документів в установах, підприємствах та організаціях, що знаходяться на територіях підконтрольних терористичним організаціям «ЛНР», «ДНР» (частини Луганської та Донецької областей) та окупаційній адміністрації РФ (АР Крим); 4) знаходження майна або осіб, у розпорядженні яких воно знаходиться, на території України, яка не підконтрольна органам державної влади України; 5) не визнання особами, які захопили органи державної влади, інші установи та організації юрисдикції органів державної влади України.

6. Криміналістична характеристика злочинів, учинених в районі проведення антитерористичної операції

6.1. Види злочинів, що вчиняються в районі проведення антитерористичної операції

Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, що виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій.

Злочини, учинені на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях досить різноманітні. Ця обставина обумовлює застосування типологічного методу, процесом і результатом використання якого є класифікація. Аналіз слідчо-судової практики дозволив виділити наступні види злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях:

- злочини проти основ національної безпеки України;
- корисливо-насильницькі злочини;
- злочини проти громадської безпеки;
- злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів;
- військові злочини.

Дана класифікація дозволяє синтезувати криміналістично значимі властивості окремих видів злочинів та розробляти їх криміналістичні характеристики, на основі яких формуються методики розслідування.

6.2. Криміналістична характеристика злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність держави, її конституційний лад.

Найчастіше в районі проведення антитерористичної операції вчиняються або на тимчасово окупованих територіях:

- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 ККУ);
- диверсія (ст. 113 КК України);
- державна зрада (ст. 111 КК України);
- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України).

Характеризуючи предмет злочинного посягання, зазначимо, що найчастіше ним є:

- об'єкти, що мають важливе державно-господарське чи оборонне значення (при диверсії ними зачасту є об'єкти залізниці, шляхи сполучення);
- матеріали із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (фотографії, листівки, відео-та аудіо носії, носії цифрової інформації, комп'ютерні програми, за допомогою яких передається чи відтворюється така інформація тощо);
- відомості, що містять державну таємницю.

Найчастіше вказані злочини вчиняють чоловіки, доля жінок – незначна. Злочинці, як правило, мають середню або середньо-спеціальну освіту, раніше не судимі. Серед них вагому частину складають чоловіки, які мають навички поводження зі зброєю (дійсні або колишні військовослужбовці, мисливці).

Серед злочинців виділяють такі групи:

- іноземні громадянами (найчастіше ними є громадяни Російської Федерації);
- громадянами України. Серед них виділяють військових, службових осіб, які володіють державною таємницею і вчиняють державну зраду. Особи, які вчиняють державну зраду, як правило, обіймають певні посади у Збройних Силах України, мають вищу військову освіту, одружені, на утриманні мають неповнолітніх дітей, раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності.

Мотивами вчинення таких злочинів є користь або ідеологічні, політичні міркування чи мотиви.

Характеризуючи способи злочинів проти основ національної безпеки України, що вчиняються в районі проведення антитерористичної операції або тимчасово окупованих територіях необхідно підкреслити, що вони завжди характеризуються активною тривалою формою та містять в собі дії з підготовки, вчинення, приховання злочину.

Діями з підготовки, як правило, є розробка плану та підшукування співучасників. Здійснюється вербування цивільного населення, як в районі проведення антитерористичної операції, так і на іншій території України з метою вступу у незаконні воєнізовані формування. Вербування проводять безпосередньо під час особистої зустрічі або опосередковано через соціальні

мережі. Діями по підготовці також є: забезпечення зброєю, одягом, харчуванням, інші.

Діями по прихованню найчастіше є: виготовлення підроблених документів, знищення предмета (ів) злочинного посягання, інші.

Найчастіше способами вчинення злочинів проти основ національної безпеки України в районі проведення антитерористичної операції або тимчасово окупованих територіях є:

- публічні заклики з метою зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

- вчинення дій, спрямованих на зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

- змова про вчинення дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

- розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України.

- вчинення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння їм тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю, зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення.

Відзначимо, що конституційний лад – це встановлені Конституцією України основні засади життєдіяльності суспільства, держави і людини в Україні. Його складовими є: суверенітет держави; форма правління; державний устрій та цілісність території; державний режим. Державна влада – це система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів, які уособлюють собою владу глави держави, законодавчу, виконавчу і судову владу (Президент України, парламент, вищі, центральні та місцеві органи виконавчої влади, вищі та місцеві органи судової влади, а також органи місцевого самоврядування і контрольно-наглядові та деякі інші органи, які, користуючись певною незалежністю, не належать до трьох головних гілок влади (прокуратура України, Національний банк України, Рахункова палата України тощо).

Найчастіше в районі проведення антитерористичної операції або тимчасово окупованих територіях діями, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади є створення з вказаною метою не передбачених законодавством воєнізованих або збройних формувань, захоплення й утримання будівель, що забезпечують діяльність органів державної влади, організація

великомасштабних масових заворушень, створення незаконних вищих органів державної влади.

Публічні заклики – це хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити його (населення), до певних дій.

Розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола). Воно може здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам адресатів тощо. Досить часто розповсюдження матеріалів здійснюється через Інтернет з використанням соціальних мереж.

Матеріали – письмові звернення, зафіксовані в оголошеннях, листівках, плакатах, газетах чи на іншому носіїв інформації (дискеті, аудіо- чи відеокасеті).

Засобами масової інформації є як друковані, так і аудіовізуальні та електронні засоби масової інформації. Їх використання для вчинення вказаних вище дій означає виступи в них зі статтями, доповідями, інтерв'ю тощо.

Діями, що вчиняються з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України в районі проведення антитерористичної операції або тимчасово окупованих територіях найчастіше є дії, які спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України шляхом утворення на її території іншої суверенної держави. Так, на вказаних територіях призначаються референдуми окремими службовими особами органів місцевого самоврядування з питань передачі частини території України під юрисдикцію іншої держави або утворення іншої суверенної держави (ЛНР, ДНР).

Обстановка вчинення вказаних злочинів характеризується тим, що злочинці використовують соціально-політичну напругу в країні, недоліки в системі управління.

Сліди злочинів проти основ національної безпеки України, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях різноманітні. Найчастіше ними є:

- документи (пластикові банківські картки, на які надходили кошти за злочинну діяльність; агітаційні матеріали із закликами до зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України; посвідчення учасників створених воєнізованих формувань, чорнова документації щодо незаконної поставки зброї, інші). Документи можуть мати письмову або електронну форму;

- сліди пошкоджень на тілі людини;

- трасологічні сліди у вигляді (зруйнування або пошкодження об'єктів, уламків, сліди транспортних засобів тощо);

- сліди речовин;

- предмети (найчастіше це – зброя; боеприпаси; бибухові пристрої та речовини; мобільні телефони, за допомогою яких здійснювався зв'язок чи вербування; портативні комп'ютери; автомобілі, які були засобами вчинення злочинів; спеціальний камуфляжний одяг; символіка воєнізованих формувань; інші);

- ідеальні сліди (показання підозрюваного, потерпілих, свідків).

Елементи криміналістичної характеристики взаємопов'язані між собою, що дозволяє висувати версії про ті обставини, які ще не відомі слідчому.

6.3. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів

Одними із найпоширеніших видів злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях є корисливо-насильницькі злочини. Дана група злочинних діянь характеризується корисливою мотивацією і насильницьким способом вчинення. До категорії таких злочинів можна віднести грабежі (ст.186 КК), розбої (ст.187 КК), у т. ч. поєднані із вбивством (п.6 ч.2 ст.115 КК), вимагання (ст.189 КК).

Характерними особливостями механізму вчинення корисливо-насильницьких злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях є:

1) злочинці, використовуючи політичну ситуацію у державі та воєнні дії у відповідних регіонах, намагаються отримати матеріальну наживу;

2) злочини вчиняються не поодинокі, а у поєднанні із іншими насильницькими злочинами, злочинами проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності тощо. В структурі таких злочинів можна виділити основні та допоміжні, які виступають способами вчинення чи приховання основних злочинів або необхідними умовами їх вчинення;

3) у вчиненні злочинів досить часто приймають участь особи, які несуть військову службу, входять до складу добровольчих батальйонів, або незаконних військових формувань.

Способи вчинення корисливо-насильницьких злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях характеризуються застосуванням різних видів насильства з метою заволодіння чужим майном. Насильство, яке застосовується при вчиненні таких злочинів, може бути фізичним (нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, позбавлення чи обмеження волі, позбавлення життя) або психічним (погроза фізичним насильством,

пошкодженням або знищенням майна, розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого чи близьких йому осіб).

Враховуючи те, що в зоні проведення АТО та тимчасово окупованих територіях на даний час існує проблема забезпечення належного контролю за володінням і використанням вогнепальної зброї, то як свідчить практика, на руках у громадян перебуває значна кількість зброї, зокрема незареєстрованої, що використовується для вчинення, в тому числі, й корисливо-насильницьких злочинів. Тому спосіб вчинення значної частини корисливо-насильницьких злочинів включає застосування вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і речовин. Крім того, застосування насильства чи його погрози відбувається також і шляхом використання холодної зброї, предметів побутового призначення, пристосованих для нанесення ударів.

Під час вчинення вимагання у зоні проведення АТО та тимчасово окупованих територіях часто злочинці використовують соціально-політичну ситуацію в державі та вимагають від потерпілих грошові кошти за захист від можливих насильницьких дій з боку злочинних формувань, незаконних військових формувань тощо.

Значна частина корисливо-насильницьких злочинів в районі проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованих територіях вчиняється із попередньою підготовкою та наступним прихованням злочинної діяльності. З цією метою злочинцями вчиняються наступні дії: а) обирається особа потерпілого; б) отримується інформація про потерпілого, його майно, характер діяльності, зв'язки, спосіб життя тощо; в) обирається спосіб злочину, знаряддя злочину; г) підшукуються співучасники; д) за необхідності обираються засоби маскуванню злочинців (форма одягу, балаклави, транспортні засоби, використання військової форми одягу, правоохоронних органів, СБУ та ін.); е) обирається час та місце вчинення злочину; є) обираються місця збуту злочинно здобутого майна тощо.

Предметом злочинних посягань виступають як грошові кошти, так і матеріальні цінності різного характеру. Найчастіше це ювелірні вироби, мобільні телефони, планшети, ноутбуки, побутова техніка, цінні предмети одягу та носильні речі, банківські картки, товари, продукти харчування, транспортні засоби (мотоцикли, мопеди, автомобілі, трактори, велосипеди) тощо.

Дані про суб'єкта корисливо-насильницьких злочинів включають криміналістично значимі властивості злочинця стосовно його біологічних (статеві, анатомічні, вікові, фізіологічні), психічних (інтелектуальні, емоційні, вольові), соціальних (рід занять, сімейний стан, місце проживання, кримінальне минуле) ознак.

Переважає частина таких злочинів вчиняється особами чоловічої статі, віком 20-30, 40 років, які не мають постійного місця роботи, або не працюють взагалі. Освітній рівень таких осіб середній. Значна частина злочинців мають кримінальний досвід вчинення аналогічних злочинів. Досить часто такі особи перебувають у стані алкогольного або наркотичного

сп'яніння, а в деяких випадках розпивання спиртних напоїв відбувається разом із потерпілим. Більшість таких злочинів вчиняється групою осіб, причому, чим вища суспільна небезпека злочину, тим вища ступінь організованості таких кримінальних угруповань. В окремих випадках корисливо-насильницькі злочини у зоні АТО та тимчасово окупованих територіях вчиняються стійкими злочинними групами, до складу яких входять військовослужбовці, державні службовці та працівники правоохоронних органів.

Особливу групу злочинців складають військовослужбовці, або особи, які входять до складу добровольчих батальйонів чи незаконних військових формувань. Такі особи вчиняють корисливо-насильницькі злочини у поєднанні із іншими злочинами та у співучасті з іншими військовими або цивільними особами.

Потерпілими від вказаних злочинів стають різні категорії осіб: 1) необережні та легковажні особи як жіночої так і чоловічої статі (можуть перебувати в стані сп'яніння), які мають при собі матеріальні цінності та неналежно їх зберігають; 2) особи, зовнішній вигляд, транспортний засіб та житло яких наштовхнуло злочинців на можливість наживи; 3) пенсіонери; 4) продавці цілодобових магазинів, кіосків; 5) підприємці; 6) особи, які підозрювались у зв'язку з учасниками терористичних або сепаратистських організацій. Досить часто такі потерпілі своєю віктимною поведінкою провокують вчинення по відношенню до себе корисливо-насильницьких злочинів. В ряді випадків між потерпілим та злочинцем був стійкий соціальний зв'язок або такі особи були знайомими чи мали спільних знайомих.

Обстановка вказаних злочинів обумовлена особливостями способу їх вчинення, особою потерпілого та особою злочинця. Так, час вчинення злочинів найчастіше припадає на вечірню та нічну добу. При вчиненні вимагань, характеризуючи час злочину, слід виділити час висунення вимоги та час її виконання. Зазвичай між ними існують різні за тривалістю проміжки часу, які використовуються злочинцем для переконання потерпілого у необхідності виконання висунутих вимог.

Типовими місцями вчинення корисливо-насильницьких злочинів є: 1) квартири, житлові будинки чи інші помешкання потерпілого; 2) офісні приміщення, склади, магазини, аптеки, гаражі чи інші приміщення, які належать потерпілому; 3) під'їзди житлових будинків; 4) подвір'я або двори житлових будинків; 5) погано освітлені вулиці, дороги; 6) розважальні заклади; 7) блокпости або інші місця дислокації військовослужбовців або добровольчих батальйонів.

Треба враховувати, що злочинець може: а) активно впливати на обстановку з метою створення сприятливих умов для здійснення задуманого злочину; б) використовувати певні сприятливі умови і пристосовувати свої дії до тих умов, що склалися; в) знаходити знаряддя і засоби подолання перешкод до вчинення злочину. В цілому злочинець прагне використати

обстановку, яка б відповідала умовам раптового, швидкого нападу і безпечного відходу з місця вчинення злочину, а також можливостям створення, підтримання або посилення психологічного тиску на потерпілого під час нападу або вимагання.

Типовими слідами корисливо-насильницьких злочинів є матеріальні сліди на тілі та одязі як потерпілого так і підозрюваного, при ньому (викрадене), на місці події. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті потерпілого, підозрюваного, свідків.

6.4. Криміналістична характеристика злочинів проти громадської безпеки

З урахуванням ситуації, що складається в зоні АТО та тимчасово окупованих територіях одними із найпоширеніших злочинів проти громадської безпеки на даний час є злочини, що пов'язані із терористичною діяльністю злочинних формувань та незаконними діями з вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Вказані види злочинів в окремих випадках пов'язані між собою, однак переважна частина злочинів передбачених ст. 263 КК вчиняється самостійно.

Злочини терористичної спрямованості вчиняються способами, які включають дії по підготовці, безпосередньому вчиненню та прихованню їх слідів. Дії по підготовці до вчинення таких злочинів передбачають:

- визначення об'єкта посягання;
- визначення найбільш оптимального способу вчинення злочину;
- визначення часу та місця вчинення злочину, а за необхідності підготовка вказаного місця до вчинення злочину, шляхом пошкодження замків, сигналізації, пожежних щитів тощо;
- підшукування співучасників серед прибічників злочинних поглядів, службових осіб шляхом переконання, залякування, підкупу тощо;
- за необхідності отримання грошових та матеріальних активів для здійснення злочинної діяльності;
- підшукування та підготовку зброї, боєприпасів, вибухових речовин, а також їх пристосування до обстановки вчинення злочину;
- в окремих випадках підготовку агітаційної продукції та її розповсюдження;
- підготовку транспортних засобів та шляхів підходу і відходу злочинців на місці вчинення злочину;
- підготовку, а в деяких випадках розробка засобів маскування для злочинців (одягу, екіпірування, взуття тощо) та для знарядь вчинення злочину (вибухових пристроїв, зброї, військової техніки) тощо;
- визначення способів та підготовку засобів приведення у готовність вибухових пристроїв;

- розробку плану заходів опору та протистояння працівникам правоохоронних органів України та Збройних сил України тощо.

Безпосереднє вчинення злочинів терористичної спрямованості у районі проведення АТО та тимчасово окупованих територіях характеризується здійсненням: 1) підривів стратегічних об'єктів (вокзалів, заводів, підприємств, установ та організацій, мостів та трубопроводів); 2) підривів житла та транспортних засобів посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, а також співробітників правоохоронних органів та військових формувань; 3) організацією вибухів під час масових заходів; 4) нападу на гуманітарні місії та спостерігачів міжнародних організацій; 5) організацією та веденням збройного опору, незаконної протидії та перешкоджання виконанню службових обов'язків співробітниками правоохоронних органів України і військовослужбовцями Збройних Сил України, задіяними у проведенні Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей України; 6) опору представникам державної влади та унеможливлення припинення злочинної діяльності правоохоронними органами та ЗС України.

З метою вчинення вказаних злочинів, використовується вогнепальна зброя, боєприпаси та вибухові пристрої, речовини, військова техніка, що були викрадені зі складських приміщень правоохоронних органів та військових частин, а також ввезені на підконтрольну територію України із непідконтрольних територій та з інших держав. Крім того, частина вибухових пристроїв виготовляється самостійно злочинцями або пристосовується до умов вчинення злочину.

Характерною особливістю вказаних злочинів є те, що вони вчиняються діючими або колишніми службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військовослужбовцями. Це пов'язано з тим, що саме вказані особи, мають фізичну можливість створення терористичних організацій та вчинення терористичних актів, адже в їх розпорядженні є достатня кількість зброї, боєприпасів, вибухових речовин, фізично підготовлені особи, які можуть бути схилені до вчинення злочинів, а також саме вони обізнані у оперативній обстановці в регіоні та об'єктах підвищеної охорони. Однак до складу груп також часто входять місцеві жителі, як із підконтрольної Україні території так і з непідконтрольної, які підтримують погляди терористичної організації, або які отримали матеріальну винагороду за участь у терористичній діяльності.

Вказані терористичні організації характеризуються чітким розподілом ролей, адже мають організаційну структуру військового типу (поділяються на структурні підрозділи з визначенням особового складу кожного з них, який носить формений одяг військового типу), характеризуються наявністю єдиноначальності та субординації, використанням знаків розрізнення, мають воєнізований характер завдань та методів (здійснення з використанням вогнепальної зброї та військової техніки збройного опору підрозділам

Збройних Сил України та інших військових формувань України, задіяних в проведенні антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей України) та ставлять перед собою специфічні завдання (утримання території окремих районів Донецької та Луганської областей, тимчасово не підконтрольних органам державної влади України, встановлення на території цих районів військового стану) та мають для цього відповідні матеріальні засоби (вогнепальну зброю – автомати, міномети), також військову техніку.

Небезпека вчинення злочинів терористичної спрямованості полягає в тому, що їх жертвами стають не лише особи, на яких спрямований злочинний умисел, але і інші випадкові цивільні особи, серед яких часто страждають діти, жінки та особи похилого віку.

Час вчинення таких злочинів залежить від спрямованості умислу та способу вчинення. Так, якщо умисел спрямований та пошкодження об'єктів, то досить часто злочинці обирають нічний час, коли на об'єктах невелика кількість людей. Однак, якщо злочинний умисел спрямований на завдання якнайбільшої шкоди життю та здоров'ю людей для створення гучного резонансу, то обирається час та місце, коли на об'єкті є найбільша їх концентрація. Вказане правило діє й при організації вибухів під час масових заходів.

Дещо по іншому визначається час вчинення підризу житла чи транспортних засобів окремих осіб. В цьому випадку враховується темп життя особи, та спрямованість злочину (налякати, завдати шкоди здоров'ю, або ж позбавити життя) і обирається найбільш сприятливий момент вибуху.

Зі злочинами терористичної спрямованості досить тісно пов'язані злочини, які стосуються незаконних дій зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. В окремих випадках вони стають необхідною умовою вчинення попередніх злочинів, або незаконно отримана зброя використовується для вчинення інших злочинів, проти життя та здоров'я, власності, громадського порядку та моральності тощо. Проте, враховуючи ситуацію, яка на даний час склалась в зоні АТО та тимчасово окупованих територіях, переважна кількість злочинів, передбачених ст. 263 КК України вчиняється і без наміру наступного використання такої зброї у злочинних цілях.

Способами вчинення незаконного поводження із вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами є:

- незаконне оплатне придбання та зберігання вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин;

- незаконне безоплатне придбання вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин;

- виявлення вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин на території проведення військових дій та незаконне їх зберігання;

- розбирання та ремонт виявленої на місці проведення військових дій зброї, боєприпасів та вибухових речовин;

- виявлення та зберігання нерозірваних боєприпасів;
- збут вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин;
- придбання, зберігання та збут холодної зброї тощо.

Предметом злочинного посягання найчастіше є:

- ручна вогнепальна зброя (пістолети, рушниці, автомати, кулемети, міномети тощо);
- боєприпаси до вогнепальної зброї та ручні гранати;
- вибухові пристрої та речовини як заводського так саморобного способів виготовлення;
- холодна зброя (кинджали, фінські ножі, кастети тощо).

Особою злочинця у переважній більшості є неповнолітні та повнолітні чоловіки. За характером вони легковажні, безпечні, самовпевнені. Частина таких осіб має навик поведінки зі зброєю. В деяких випадках такі особи перебували в стані сп'яніння. Характерною особливістю вказаних злочинців для зони АТО та тимчасово окупованих територій є те, що вони можуть вчинятися і військовослужбовцями. Однак, в такому випадку незаконне поведіння поєднано із привласненням військовослужбовцем бойових припасів та вибухових речовин (ст. 410 КК України). Такі особи досить часто заволодівають зброєю та боєприпасами з метою переміщення до місця проживання як трофею, або з корисливою метою для реалізації третім особам.

Час вчинення злочинів, передбачених ст. 263 КК характеризується тим, що він переважно співпадає з часом закінчення обстрілів на відповідній території або бойових дій чи розмінування території. Досить часто злочинці виявляють зброю та боєприпаси на покинутих блокпостах, місцях дислокації військових формувань, на території населених пунктів, доріг або навіть поблизу власних дворів чи будівель у військових частинах.

Головна небезпека від вчинення вказаних злочинів полягає в тому, що досить часто такі особи, не знаючи правил поведінки із вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, необережно завдають шкоду як власному здоров'ю або життю, так і іншим особам. Окрім того, зброя та боєприпаси можуть бути використані для вчинення злочинів різних видів.

6.5. Криміналістична характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів

Найчастіше в районі проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованих територіях вчиняються наступні види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів:

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 ККУ);

- посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 ККУ);

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311 ККУ);

- схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 ККУ);

- організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 ККУ);

Предметом злочинного посягання є наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, аналоги наркотичних та психотропних речовин.

За психофармакологічним впливом наркотики поділяють на: 1) наркотики, що пригнічують центральну нервову систему (опіум, морфін, героїн, барбітурати); 2) наркотики, що збуджують центральну нервову систему (амфітаміни, кокаїн); 3) наркотики, що мають галюциногенні властивості (маріхуана, ЛСД).

Найчастіше предметом злочинного посягання незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів в районі проведення антитерористичної операції є наступні наркотичні засоби: маріхуана, опій ацетильований, амфетамін, метамфетамін, дезоморфін, інші.

Дії з безпосереднього вчинення вказаних злочинів диференціюються на декілька різнопланових способів, що утворюють самостійні склади злочинів: незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилка, збут наркотичних засобів; їх посів або вирощування; схиляння до вживання наркотичних засобів; організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів.

Варто зазначити, що в районі проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованих територіях високий ступінь латентності контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Серед осіб, які беруть участь у незаконному обігу наркотичних засобів у районі проведення антитерористичної операції виділяють дві групи осіб:

- цивільні особи;

- військовослужбовці (строковики та контрактники).

Як правило це чоловіки. Доля жінок досить незначна. Серед цивільних осіб, які вчинили вказані злочини наявний високий ступінь раніше засуджених осіб за аналогічні чи корисливі злочини. Як правило такі особи мають середній ступінь освіти, не одружені, без роботи.

Військовослужбовців, які вчинили злочини у сфері обігу наркотичних засобів, мають таку характеристику: рівень освіти вище середнього, одружені, є неповнолітні діти, раніше не судимі.

Відзначимо, що військовослужбовці найчастіше вчиняють незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, рідше їх збут.

Цивільні особи, окрім вказаних злочинів, що вчиняються військовослужбовцями у сфері обігу наркотичних засобів вчиняють посів або вирощування снотворного маку чи конопель; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів; схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Найчастіше такі злочини були вчинені одноосібно. Переважна більшість наркозлочинів (близько 95%) вчиняються з попередньою підготовкою, в ході якої вживаються заходи протидії правоохоронним органам. Підготовчі дії включають в себе: вибір місця і способу вчинення злочину; підбір засобів для виготовлення наркотиків; підбір місця для зберігання наркотиків; вибір об'єкта для їх збуту; розробку плану вчинення злочину.

При незаконному зберіганні наркотиків або психотропних речовин найбільш типовими місцями їх приховування є: житлові і підсобні приміщення (горища, підвали); предмети меблів (шафи, ніжки столів і стільців); різні побутові предмети (телевізори, радіоприймачі, фотоапарати, дамські косметички, книги тощо); одяг (кишені, спеціальні схованки в рукавах, під вишивкою і дрібними аплікаціями на сукнях, пояси для панчіх); протези; перуки та ін.

Якщо злочин був вчинений військовослужбовцем, то місцем зберігання є також військова частина, де проходить службу особа або місце дислокації військовослужбовця (блокпост, землянка тощо).

Місцем зберігання наркотиків під час їх перевезення автотранспортом є ковпаки коліс, сидіння, акумулятори, декоративні подушки, бензобаки, виїмки під запасними колесами та в інші місця. Під час перевезення іншими транспортними засобами злочинці використовують ручну поклажу, валізи з подвійним дном, скляну тару.

Пересилка поштою здійснюється в бандеролях, посылках із різними продуктами. Наркотики приховують серед насіння соняшнику, в упаковках з-під годинників, сигарет та ін.

З метою приховування злочину досить часто використовується так званий «безконтактний спосіб збуту наркотиків», суть якого полягає в тому, що збувальник приховує задалегідь розфасовані наркотичні засоби в різних місцях (у землі, у кущі, під каменем тощо) і після одержання ним грошей вказує покупцю місце знаходження наркотику. Таким чином, при передачі наркотику з рук у руки збувальник уникає безпосереднього контакту з покупцем.

Серед типових дій з приховування слідів у момент скоєння злочину можна назвати такі, як: швидке вчинення злочину (наприклад, збут

наркотику і відхід з місця продажу); придбання наркотиків через посередників; збут наркотиків через Інтернет.

Для зберігання, транспортування, перевезення та пересилання наркотиків використовуються різні способи їх приховування: упаковка в спеціальні контейнери, поліетиленові пакети, валізи і сумки з подвійним дном, приховування в різних частинах тіла, особистих речах п одязі, спеціях, туалетних приладді, продуктах харчування, аудіо-, відеотехніки.

Обстановка вчинення вказаних злочинів характеризується різноманітними факторами. Під обстановкою вчинення військових злочинів слід розуміють систему обраних злочинцем чи об'єктивно його оточуючих фізично-матеріальних та соціальних умов середовища, що характеризуються місцем, часом, оточуючими предметами, соціально-побутовим та фінансовим становищем злочинця, психологічною обстановкою, та які детермінують злочинне діяння. Зазначимо, що військовослужбовці вчиняють незаконне придбання чи зберігання наркотичних засобів як в період несення служби (у ситуаціях дислокації на відкритих місцевостях, наприклад у полі) так і у вільний від служби час (як правило ввечері).

Типовими слідами вказаних злочинів є:

- сліди виготовлення (вирощування), збереження, перевезення, збуту і придбання наркотичних засобів (преси, сировина, готовий наркотик, контейнери, література, чорнові записи тощо);

- сліди вживання наркотиків (сліди ін'єкцій (уколів) у вигляді саден, а в окремих випадках великих рубців із саден, що злилися);

- сліди впливу наркотичних засобів на організм людини та інші.

6.6. Криміналістична характеристика військових злочинів

Залежно від безпосереднього об'єкта серед військових злочинів виділяють такі групи.

1. Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності: непокора (ст. 402 ККУ), невиконання наказу (ст. 403 ККУ), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 ККУ), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 ККУ), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 ККУ).

2. Злочини проти порядку проходження військової служби: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 ККУ), дезертирство (ст. 408 ККУ), ухилення від військової служби шляхом самоскалічення або іншим способом (ст. 409 ККУ).

3. Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна,

а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 ККУ), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 ККУ), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 ККУ), втрата військового майна (ст. 413 ККУ).

4. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки: порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 ККУ), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 ККУ), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 ККУ), порушення правил кораблеводіння (ст. 417 ККУ).

5. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 ККУ), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 ККУ), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 ККУ), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 ККУ).

6. Злочини у сфері охорони державної таємниці: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК).

7. Військові службові злочини: зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423 ККУ), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424 ККУ), недбале ставлення до військової служби (ст. 425 ККУ), бездіяльність військової влади (ст. 426 ККУ).

8. Злочини проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 ККУ), залишення гинучого військового корабля (ст. 428 ККУ), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 ККУ), добровільна здача в полон (ст. 430 ККУ), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 ККУ), мародерство (ст. 432 ККУ).

9. Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами: насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 ККУ), погане поводження з військовополоненими (ст. 434 ККУ), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Хреста та зловживання ними (ст. 435 ККУ).

Тому для оптимального відображення криміналістичної характеристики слід визначити групу військових злочинів, які вчиняються найчастіше. Так, відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України та до Єдиного державного реєстру судових рішень типовими злочинами проти встановленого порядку несення військової служби є непокора (ст. 402 ККУ), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 ККУ), дезертирство (ст. 408 ККУ), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства

або зловживання службовим становищем (ст. 410 ККУ) (далі – заволодіння військовим майном), втрата військового майна (ст. 413 ККУ).

Для розслідування типових військових злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях на перший план виходять саме соціальні та психологічні властивості особи злочинця, оскільки біологічні показники серед військовослужбовців такі як вік, стать, стан здоров'я є досить передбачуваними, – чоловіки віком від 18 до 40 років, які за станом здоров'я придатні до військової служби. Криміналістична характеристика особи, яка вчинила військовий злочин, повинна включати наступні дані: військове положення особи (служить за контрактом, проходить строкову службу чи мобілізований; рядовий, сержантський, старшинський чи офіцерський склад; посада тощо), сімейний стан, освіту, мотив й мету.

Найчастіше вчиняють злочини військовослужбовці Збройних Сил України, Державної прикордонної служби та Національної гвардії.

Як правило вказані злочини вчиняють військовослужбовці рядового, сержантського та старшинського складу. Однак такі злочини, як втрата та привласнення військового майна, значною частиною вчиняються військовослужбовцями офіцерського складу. Найчастіше злочинці мають професійно-технічну та повну загальну середню освіту. Крім цього, привласнення військового майна нерідко вчиняються особами, посади яких функціонально пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням підрозділів, або на яких покладені такі обов'язки.

Злочинці, які скоюють дезертирство або самовільне залишення місця служби, непокору, найчастіше є неодруженими. Водночас серед військовослужбовців, які вчиняють привласнення (втрата військового майна), значну частину становлять одружені, мають на утриманні неповнолітніх дітей.

Мотиви непокори – різні (незадоволення службовою вимогливістю начальника, бажання задовольнити особисті потреби, лінь тощо). Винний може переслідувати мету змінити службову діяльність начальника, змусити його до неправомірних, вигідних для злочинця дій. Мотивами вчинення дезертирства та самовільного залишення місця служби найчастіше є проблеми в складних і стресових ситуаціях, необхідність соціальної підтримки (допомога своїй родині через скрутне фінансове положення, стан здоров'я рідних).

Типовим мотивом вчинення привласнення військового майна є користь. Передусім це стосується військовослужбовців, які привласнили саме зброю та боєприпаси. Зокрема метою привласнення є нажива шляхом подальшого продажу військового майна, для вчинення інших злочинів (терористичного акту, вбивства, знищення майна тощо).

Одне з центральних місць у криміналістичній характеристиці військових злочинів, займає спосіб вчинення злочину, оскільки він є безпосереднім носієм інформації про кримінальне правопорушення,

пов'язаний з іншими елементами криміналістичної характеристики та є обставиною, що підлягає доказуванню.

Під непокорою слід розуміти відкриту відмову від виконання наказу. Це найбільш зухвала форма невиконання наказу, відкрите і демонстративне протиставлення своєї поведінки волі начальника. Таким чином підлеглий, отримавши наказ начальника, в категоричній формі заявляє чи в інший спосіб (наприклад, письмово) демонструє, що не виконуватиме наказ. Відмова від виконання наказу може бути публічною чи заявлена начальнику наодинці, виражена начальнику безпосередньо чи особі, яка передала наказ від його імені. Публічна непокора, особливо перед строем, представляє підвищену суспільну небезпеку, знижує рівень дисципліни у підрозділі.

Дезертирство та самовільне залишення військової частини або місця служби здійснюється, як правило, двома способами:

- шляхом фактичного залишення військової частини чи місця служби;
- нез'явлення до місця служби у встановлений строк.

Найчастіше дані злочини вчиняються без використання зброї. Нерідко нез'явлення до місця служби у встановлений строк характеризуються неприбуттям до місця несення служби після відпустки, відрядження та лікування. Вказані способи вчинення злочинів досить тривалі у часі, найчастіше не перевищують одного місяця, супроводжується активним переховуванням від правоохоронців та начальників (зміна мешкання та номеру телефону, ігнорування різного роду повідомлень).

Злочин, передбачений статтею 410 КК України найчастіше вчиняється шляхом викрадення, привласнення, шахрайства, зловживання службовим становищем, значно рідше – шляхом вимагання, розбою. Для вчинення такого злочину можуть виготовлятися подробиці документи або вноситися недостовірні відомості у звітну документацію. Тому слід відмітити, що дії злочинця щодо заволодіння військовим майном часто кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених статтями 366, 263 КК України.

Втрата військового майна здійснюється шляхом порушення правил користування й зберігання предметами військового майна, що призводить до його зіпсування та втрати. Досить часто злочинці-військовослужбовці втрачають таке майно шляхом залишення без нагляду.

При цьому необхідно зазначити, що найчастіше предметом злочинного посягання під час привласнення військового майна є паливно-мастильні матеріали, стрілецька зброя та набої, ручні гранати та гранатомети, вибухівка, запали та інші види боєприпасів і вибухових матеріалів, а також окремі деталі чи запчастини військової спеціальної техніки чи інвентарне спорядження, що мають матеріальну цінність.

У свою чергу предметом злочину втрати військового майна здебільшого є стрілецька зброя із набоями, ручні гранати.

Наступним важливим елементом криміналістичної характеристики військових злочинів є обстановка вчинення злочину. Під обстановкою вчинення військових злочинів слід розуміти систему обраних злочинцем чи

об'єктивно його оточуючих фізично-матеріальних та соціальних умов середовища, що характеризуються місцем, часом, умовами, що супроводжують військову службу (бойові дії, чергування на посту, передислокація, виконання наказу чи іншого завдання, військові навчання та інше), соціально-побутовим та фінансовим становищем злочинця, психологічною обстановкою, та які детермінують злочинне діяння, і обумовлюють методику його розслідування.

Найчастіше військові злочини вчиняються за місцем знаходження військової частини, військово-тренувальних полігонах (таборах), непостійної дислокації підрозділу, бойових дій, проходження маршруту переміщення особи чи підрозділу, несення чергування на посту. Втрата військового майна здебільшого відбувається на маршруті переміщення військовослужбовця на авто, бойовій техніці зокрема в місцях тимчасової зупинки. Як правило, такими місцями є населені пункти.

Зазначимо, оскільки вчинення військових злочинів є тривалими у часі, то місце їхнього вчинення також може змінюватися. Наприклад, після самовільного залишення місця служби та дезертирства злочинці найчастіше перебувають за місцем свого проживання, родичів, знайомих і друзів, а також можуть знімати житло в переважно великих містах і займатися підробітками або вести дозвільний спосіб життя.

Після привласнення військового майна військовослужбовці найчастіше зберігають предмет злочинного посягання при собі, в місцях збереження особистих речей, котрі можуть періодично змінюватися, також можуть переміщати його особисто або за допомогою інших осіб та навіть можуть користуватися поштовими послугами. Отримувачами таких «посилок» здебільшого є члени сім'ї злочинця.

Відмітимо, що обстановка приховування злочинів обумовлюється не тільки місцем, а й часом і, як вже зазначалося вище, тривалістю вчинення приховування злочинів. Для розслідування військових злочинів час слід розглядати передусім з позиції моменту дії факторів, в яких вчинялися такі кримінальні правопорушення. Тобто необхідно враховувати, що злочин був вчинений під час відпустки, лікарняного, проведення дозвілля (що характерно для самовільного залишення місця служби та дезертирства), а також під час або після ведення бою, під час виконання службових чи функціональних обов'язків, виконання окремого наказу, зміни дислокації, облаштування бойових позицій та місця фактичного розташування підрозділу чи частини, бойових навчань тощо (характерно для непокори, втрати та привласнення військового майна). Крім цього для розслідування потрібно враховувати час перебування військовослужбовця на службі або в зазначених умовах.

Важливе значення для розслідування військових злочинів має психологічна обстановка, в яких вони вчинялися. Важкі умови несення служби, виникнення численних стресових ситуацій (ведення бою, поранення та загибель побратимів, значні фізичні навантаження, брак часу на

відпочинок тощо), різка зміна способу життя мобілізованого, складні побутові умови несення служби, проблемні ситуації, що виникли в родині, та інші фактори створюють значне психологічне навантаження на військовослужбовця. Безумовно перелічене впливає на формування мотивів вчинення злочину особливо при непокорі, дезертирстві та самовільного залишення місця несення служби.

Також необхідно відмітити, що на вчинення військових злочинів, особливо корисливих, впливає соціально-побутове та фінансове становище військовослужбовців, яке нажаль є посереднім або недостатнім.

Наступним важливим складовим елементом криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів є сліди їх вчинення.

Сліди військових злочинів найчастіше характеризуються ідеальними слідами. Носіями ідеальних слідів є сам підозрюваний та свідки (як правило це начальники та інші військовослужбовці одного підрозділу, а також особи, із якими взаємодіяв злочинець під час вчинення кримінального правопорушення, – його члени сім'ї, друзі й знайомі).

Матеріальними слідами вчинення військових злочинів найчастіше є сліди-відображення (сліди пальців рук), сліди-речовини (біологічні сліди злочинця, залишки предмета злочинного посягання), предмети-речові докази (в тому числі предмет злочинного посягання та його частини, документи).

Вагоме значення для розслідування військових злочинів мають документи, де відображено дії військовослужбовця, що так чи інакше свідчать про вчинення злочину (письмова відмова (рапорт) виконувати розпорядження керівництва; акти комісії, де засвідчено факт непокори; журнали прибуття (вибуття) військовослужбовця з території частини, посту чи іншого місця служби; документи, які свідчать про лікарняний, відпустку, відрядження винного, інші).

Крім цього, про вчинення злочину можуть свідчити віртуальні сліди, які залишив підозрюваний. Дані сліди є результатом комунікації вказаних осіб через мережу Інтернет, мобільний зв'язок. Найчастіше такі сліди залишаються на носіях електронної інформації як сервери, флеш-пам'ять смартфонів, жорсткі диски персональних комп'ютерів. Вказані віртуальні сліди можуть містити інформацію про місце і час перебування злочинця, а також про користування електронними сервісами з надання різних послуг.

7. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні про злочин, вчинений на тимчасово окупованій території

Зважаючи на специфічні особливості процесу збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, у багатьох випадках майже неможливо здобути речові докази, оскільки територія є не підконтрольною. У більшості випадках засобом встановлення відомостей, що мають істотне значення для кримінального провадження, є статті, виписки, фотозображення, коментарі, відеороликів, які отримані під час моніторингу мережі Інтернет, та потребують детального переглянути, копіювати і вирішити питання про їх експертне дослідження. Тому докази, отримані шляхом використання спеціальної техніки, повинні відповідати критеріям автентичності. Ця вимога обґрунтована потребою виключення з кримінального процесу доказів, виконаних або модифікованих із застосуванням засобів електронного та комп'ютерного монтажу. Підтвердження факту автентичності безпосередньо пов'язано з обов'язковістю проведення експертних досліджень доказів, отриманих з використанням спеціальної техніки. Така необхідність вбачається з постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», яка зобов'язує суди залучати експертів та експертні установи. Одним із важливих чинників, що впливають на повноту й об'єктивність дослідження доказів, отриманих за допомогою спеціальної техніки, щодо їх автентичності, є можливість експертного дослідження не тільки носіїв інформації, а й засобів спеціальної техніки, за допомогою яких ці носії були записані.

Крім того, за наявності знарядь вчинення злочину та будь-яких інших предметів, речей, які були використані злочинцем, необхідно призначити експертизу, висновок якої буде мати важливе значення у процесі доказування. Зазначене обумовлено тим, що саме висновок експерта є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні, в тому числі щодо злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях.

Загалом висновок експерта як процесуальне джерело доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, має важливе значення при дослідженні та з'ясуванні обставин кримінальних правопорушень, оскільки за допомогою судових експертиз, таких як судово-медична, товарознавча, судово-балістична, судово-криміналістична та інші, можливо встановити ступінь тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілих, причину смерті, суму завданої шкоди, вид зброї та бойових припасів, а також зброю, з якої здійснено злочин.

Враховуючи те, що більшість злочинів на тимчасово окупованій території вчиняються шляхом публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також

розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, у кримінальних провадженнях зазначеної категорії важливе значення має призначення та проведення лінгвістичної експертизи мовлення.

Основа експертного дослідження писемного мовлення становлять лінгвістичні знання, без наявності яких взагалі неможливо отримати з тексту значущу для досудового розслідування інформацію. Серед завдань, які вирішує зазначена експертиза, можна виокремити наступні:

– завдання, пов'язані із оформленням і змістом документації, що використовується під час розслідування тощо (встановлення змістових суперечностей між показаннями свідків, визначення навісного характеру запитань слідчого, факту необґрунтованої за змістом інтерпретації тощо);

– завдання, що стосуються аналізу змісту текстів (тлумачення значення слів та тверджень у наявному контексті, наявність у тексті погроз, пропаганди насильства, агітації, виявлення обізнаності автора, прихованої мотивації написання тексту та ін.). Саме тому наказом Міністерства юстиції України від 27 липня 2015 року № 1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5» було внесено зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5, завдяки чому серед криміналістичних видів експертиз з'явилась лінгвістична експертиза мовлення.

Завдання, поставлені перед екпертом, вирішуються ним за допомогою спеціальних знань у галузі лінгвістики на основі загальних і окремих норм мови з використанням посібників, академічних наукових праць, словників, довідників та інших наукових джерел. Експерт у галузі семантико-текстуальної експертизи, не виходячи за межі своїх спеціальних знань (базових та отриманих під час спеціальної підготовки), відповідає на запитання про наявність чи відсутність висловлювань, які містять заклики до певних дій (вказується, яких саме дій). Висновок експерта за результатами таких досліджень не є правовою кваліфікацією, а є констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі семантико-текстуальних експертних досліджень. У межах лінгвістичної експертизи усного мовлення проводяться ідентифікаційні, діагностичні дослідження усного мовлення особи та семантичне дослідження усного мовлення. Під час проведення ідентифікаційних та діагностичних досліджень усного мовлення особи вирішуються питання, що стосуються: ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення; визначення типу висловлювання (спонтанне, неспонтанне мовлення, читання тексту тощо); визначення в мовленні ознак імітації, рідної мови тощо. Під час проведення семантичних досліджень вирішуються питання, пов'язані з аналізом змісту мовлення особи (розмови), тобто питання, не пов'язані зі встановленням фактичних даних про особу мовця. Встановлення текстового змісту розмов,

що зафіксовані у (відео) фонограмі, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних знань.

При цьому, потрібно виходити з того, що вимога законності одержання доказів є однією з основних, яку слід розуміти як неухильне дотримання вимог Конституція України, чинного Кримінального процесуального кодексу України та інших законів. Більш того, слід пам'ятати, що призначення та проведення експертизи повинно здійснюватися відповідно до вимог КПК України та Закону України «Про судову експертизу».

Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

У вступній частині висновку експерта зазначаються:

- дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);

- найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта;

- документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначила експертизу (залучив(ла) експерта);

- номер кримінального провадження;

- перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);

- відомості про надані матеріали провадження (справи), у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів;

- спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість;

- запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);

- дослівно перелік питань дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта), які поставлено на вирішення експертизи (якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались при проведенні експертиз різних видів,

– відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта),

– зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання);

– питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи;

– дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії;

– попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за статтею 385 Кримінального кодексу України;

– дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини справи, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;

– при проведенні додаткових або повторних експертиз зазначаються відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) (прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис;

– відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус);

– нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України №1722/5 від 30 липня 2010 року, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань, за правилами бібліографічного опису, із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз з Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведеться відповідно до Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України №1666/5 від 02 жовтня 2008 року, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 02 жовтня 2008 року за №924/15615.

У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань. Дослідницька частина повинна включати:

- відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування;
- посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;
- експертну оцінку результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядних експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення.

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатись у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити. Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який (які) проводив(ли) дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи. Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків).

При проведенні первинної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок експерта (експертів) та додатки до нього складаються у двох примірниках, один з яких направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), а другий оформлюється як наглядове провадження і зберігається в архіві експертної

установи. При проведенні повторної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок і додатки до нього складаються:

– у двох примірниках - у разі якщо висновки повторної експертизи повністю підтверджують висновки первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу;

– у чотирьох примірниках - у випадку не підтвердження (повністю або частково) повторною експертизою висновків первинної (попередньої) експертизи.

Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу, третій направляється до експертної установи, яка проводила первинну (попередню) експертизу, четвертий направляється до Міністерства юстиції України.

На повторні експертизи складаються контрольні картки затвердженої форми, які надсилаються у термін до 5 днів експертній установі (експертові), у якій виконувалась первинна (попередня) експертиза, та до Міністерства юстиції України. Один примірник картки залишається в експертній установі, що проводила повторну експертизу.

При проведенні експертиз експертами декількох експертних установ наглядів провадження оформлюються у кількості, яка відповідає кількості експертних установ, що були зайняті в її проведенні.

Висновки експерта (експертів) з додатками направляються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), керівником експертної установи (керівником провідної експертної установи).

Висновок експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду складається за загальними правилами з урахуванням такого винятку: якщо з питань, які вирішувались під час судового розгляду, експертом проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу, він має право послатись на її результати. Другий примірник висновку експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду і копія документа про призначення експертизи (залучення експерта) подаються експертом до експертної установи.

8. Оцінка доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях

Вже більше трьох років на сході України правоохоронним та судовим органам доводиться напрацьовувати абсолютно новітню для нашої держави практику з розслідування злочинів. Важливим чинником в цій діяльності є питання, що пов'язані з оцінкою доказів. Теорією кримінального процесу оцінка доказів визнається одним з елементів процесу доказування. Положення ст. 62 Конституції України наголошують та тому, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Тому питання щодо доказів взагалі, а особливо їх оцінки у кримінальному процесі займають центральне місце. Оцінка доказів не може і не повинна розглядатися у відриві від інших елементів процесу доказування, що дозволяє позиціонувати її як логічне продовження збирання, перевірки доказів і визначати як розумову діяльність особи, яка здійснює відповідне кримінальне провадження.

Згідно зі ст. 94 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожен доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Новим у редакції ст. 94 КПК України, у порівнянні з однойменною ст. 67 КПК України 1960 р., є законодавче визначення критеріїв оцінки доказів, однак, як видно із змісту обох статей, законодавець не конкретизує змісту самого поняття «оцінка доказів» як різновиду кримінально-процесуальної діяльності. Ніяких спеціально розроблених правил оцінки доказів чинним законом також не передбачено.

Отже, оцінити докази, в тому числі і у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, означає з'ясувати їх переконливість, силу, їх придатність бути підставою для того, щоб зробити висновки та прийняти відповідне рішення. Інакше кажучи, оцінка доказів це здійснювана в логічних формах розумова діяльність, пов'язана із встановленням належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, зібраних під час досудового або судового провадження, а також визначенням їх значення для вирішення справи по суті.

Питання належності доказів, як правило, не викликають питань серед науковців та практиків, оскільки їх докладна регламентація міститься у положеннях чинного законодавства. Так, ними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для даного кримінального провадження, а також достовірність чи

недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК України). Отже, оцінка належності доказів полягає у визначенні їх придатності своїм змістом встановлювати факти, які є предметом доказування. Простіше кажучи, оцінка належності доказу формується шляхом зіставлення інформації, що міститься в цьому доказі, з тим колом обставин, які необхідно встановити.

Досліджуючи наступний критерій оцінки доказів зазначимо, що у порівнянні з КПК України 1960 року, положення ст. 86 чинного КПК України визначають допустимість як властивість доказу, а також закріплюють обставини, що на неї впливають та надають докладну характеристику процедури визнання доказів недопустимими. Зазначимо, що положення кримінально-процесуального законодавства деяких країн пострадянського простору, а саме ст. 33 КПК Азербайджану, ст. 19 КПК Республіки Білорусь, ст. 22 КПК Киргизької Республіки, на відміну чинного КПК України, закріплюють оцінку доказів ще й як окрему засаду кримінального провадження. Вказані норми розкривають зміст досліджуваної засади, який полягає в тому, що суд та сторони кримінального провадження мають оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, основанийому на сукупності розглянутих доказів керуючись законом. У свою чергу ст. 25 КПК Казахстану у своєму змісті, передбачає, що вищевказані суб'єкти окрім закону повинні керуватися таким чинником як совість.

У теорії кримінального процесу доказ вважається допустимим, якщо він отриманий: а) із належного джерела (ч. 2 ст. 84 КПК України); б) уповноваженим суб'єктом; в) у встановленому законом порядку. Порушення зазначених правил беззаперечно тягне за собою визнання доказів недопустимими.

У правовідносини, що виникають у процесі оцінки доказів, в тому числі і у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, можуть вступати і інші учасники кримінального провадження (сторона захисту, потерпілий, цивільний позивач, відповідач, їх представники та ін.), які зацікавлені в результатах розслідування. Вони формулюють і представляють свою позицію щодо оцінки того чи іншого доказу, реалізуючи її на власний розсуд при заявленні клопотань. При цьому висновки, зроблені за результатами такої оцінки, є лише висловленням власної думки (судження) особи, що не породжує для неї правової відповідальності та наслідків. На відміну від слідчого і прокурора закон не зобов'язує інших учасників кримінального провадження приймати будь-які рішення за результатами оцінки доказів і не вимагає від них обґрунтовувати свої висновки всебічним, повним та об'єктивним дослідженням усіх обставин кримінального провадження. Учасники кримінального провадження, оцінюючи докази з позиції власного (приватного) інтересу, сприяють правильному вирішенню провадження, але їх оцінка носить лише допоміжний характер, що не має обов'язкової сили як для органів досудового розслідування, так і суду. Водночас офіційний висновок

слідчого, прокурора, зроблений за результатами оцінки доказів у кримінальному провадженні та викладений у відповідному процесуальному рішенні, є обов'язковим для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та інших фізичних осіб (ч. 1 ст. 36, ч. 5 ст. 40, ч. 7 ст. 110 КПК України).

Отже, закон встановлює вимоги виключно до офіційної оцінки доказів у кримінальному провадженні, які впливають на результати його вирішення. Основне правило оцінки доказів полягає в тому, що докази оцінюються слідчим, прокурором за власним внутрішнім переконанням. Внутрішнє переконання це стан твердої впевненості слідчого, прокурора в правильності своїх висновків про належність, достовірність, допустимість та достатність доказів, що характеризується готовністю зафіксувати їх у відповідних процесуальних актах і за необхідності публічно відстоювати в судових стадіях провадження та нести за це відповідальність. З точки зору пізнання «внутрішнє переконання» є результатом процесу отримання знань про окремі фактичні обставини, що становлять предмет доказування, та аналізу висновків за його результатами (у тому числі тих, які стосуються юридичної оцінки та кваліфікації встановлених фактів, обставин, подій). У підсумку слідчий, прокурор має формувати власну позицію з тих чи інших питань провадження, на вирішення яких спрямовано його розумову діяльність. При цьому створюється власна думка, усуваються сумніви та протиріччя, долається невпевненість в обґрунтуванні своєї позиції. Головним є не динамічний процес формування переконання, а його результат, що становить кінцеву мету оцінки доказів (встановлення їх належності, достовірності, допустимості й достатності для кримінального провадження). Внутрішнє переконання означає, що кожен суб'єкт під час оцінки доказів вільний у виборі власної позиції, яка не залежить від будь-яких сторонніх вказівок чи впливу. Зазначене вбачається зі змісту ч. 2 ст. 94 КПК України, згідно з якою жоден доказ не має наперед встановленої сили. Це правило є основним для системи вільної оцінки доказів. Вільна оцінка доказів допускає варіативність у результатах оцінки одних і тих самих доказів, здійснюваної різними службовими особами, які здійснюють кримінальне провадження. При цьому оцінка доказів, надана одним суб'єктом, не є обов'язковою для іншого. Саме правила оцінки доказів покладено в основу врегулювання відносин між слідчим та прокурором, який наділений повноваженнями на основі власного переконання: 1) давати вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) дій (у тому числі негласних), інших процесуальних дій слідчому, органу досудового розслідування, оперативним підрозділам правоохоронних органів; 2) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих та осіб, які виконували такі повноваження; 3) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій; 4) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складених слідчим

процесуальних документів або самостійно їх складати тощо (п. п. 4, 7, 10, 13 ч. 2 ст. 36 КПК України).

Слідчий, здійснюючи свої повноваження у кримінальному провадженні, є самостійним у прийнятті процесуальних рішень, у тому числі й тих, що відповідно до КПК України підлягають погодженню прокурором. У випадку відмови прокурора в погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня (ст. 40 КПК України). Крім цього, слідчий, який зобов'язаний виконувати письмові доручення та вказівки прокурора при здійсненні досудового розслідування кримінального правопорушення, має право оскаржити будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у цьому провадженні (крім випадків, передбачених КПК України), подавши відповідну письмову скаргу прокурору вищого рівня (ч. 4 ст. 40, ст.ст. 311, 312 КПК України). За наслідками розгляду скарги слідчого рішення прокурора, який здійснює функцію процесуального керівництва, може бути залишене чинним, а його дії (бездіяльність) визнані законними; або змінене чи скасоване з прийняттям нового рішення, зобов'язанням вчинити нову дію. Задоволення скарги слідчого може стати підставою для заміни прокурора у провадженні (ч. ч. 2, 3 ст. 313, ч. 2 ст. 37 КПК України). З іншого боку, невиконання законних вказівок і доручень прокурора слідчим передбачає відповідальність, встановлену законом (зокрема кримінальну за ст. 381-1 КК України, якщо такі дії носять умисний та систематичний характер). У свою чергу, в разі неефективного досудового розслідування прокурор може ініціювати перед керівником органу розслідування відсторонення слідчого від його проведення та призначити іншого слідчого (ч. 4 ст. 40, п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України). Законодавче врегулювання своєрідного правового спору між слідчим і прокурором зумовлене тим, що їх внутрішнє переконання при оцінці доказів не може характеризуватися як довільний розсуд чи знання, отримані інтуїтивно.

Положення чинного КПК України закріплюють вимогу про обґрунтованість та законність внутрішнього переконання. Тобто оцінка доказів має не лише супроводжуватися всебічним (з урахуванням як обвинувальної, так і виправдувальної позиції за всіма версіями), повним (щодо всього кола питань, які впливають на прийняття процесуальних рішень), неупередженим (об'єктивним і безстороннім) дослідженням усіх обставин кримінального провадження в їх сукупності, а й ґрунтуватися на вимогах кримінального, кримінального процесуального закону, які встановлюють та конкретизують предмет доказування, закріплюють процесуальну форму, порядок використання доказів тощо.

Внутрішнє переконання слідчого та прокурора, яким підводиться підсумок процесу оцінки доказів, в тому числі у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, не має правового значення без закріплення висновків, яких вони дійшли, у відповідних процесуальних рішеннях, кожне з яких повинно бути належним чином обґрунтоване та мотивоване (загальні вимоги до процесуальних рішень слідчого та прокурора містяться у ч. 5 ст. 110 КПК України). При цьому обґрунтування і мотивування мають самостійне функціональне призначення в процесі доказування. Якщо обґрунтування рішення полягає у демонстрації причинно-наслідкового зв'язку між змістом доказу й обставинами, які вони встановлюють (фактичне обґрунтування), з посиланням на відповідні норми права (юридичне обґрунтування), то мотивування рішення пояснює, чому саме встановлення цих обставин вимагає обрати ту чи іншу норму процесуального або матеріального закону та прийняти саме таке процесуальне рішення. Невраховання цих вимог у практичній діяльності, в тому числі у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, знижує логічність та переконливість процесуального рішення як документа, який підтверджує законність процесуальних дій слідчого та прокурора в кримінальному провадженні. Усі висновки, сформульовані офіційно, мають бути зрозумілими для всіх учасників кримінального провадження, а також для суб'єктів, що здійснюють відомчий контроль та процесуальне керівництво за додержанням законів у кримінальному провадженні. Крім цього, позиція слідчого, прокурора, викладена у рішенні, має бути обґрунтована доказами таким чином, щоб ні в кого не виникало сумнівів у її правильності. Зокрема, обґрунтуванню підлягають висновки про: 1) наявність чи відсутність обставин, які належало встановити (ч. 2 ст. 9, ст. 91, 485, 505 КПК України); 2) доброякісність чи недоброякісність доказів (достовірність доказів) та їх процесуальних джерел (з точки зору повноти відомостей, що в них містяться, та процесуального оформлення); 3) належність та допустимість доказів; 4) їх юридично значущі властивості; 5) характер та доцільність прийняття рішення тощо. Оцінка доказів слідчим і прокурором за їх сукупністю виникає не одразу. Поєднана в основному з перевіркою доказів, ця діяльність супроводжує увесь процес кримінального провадження. В окремих випадках оцінка доказів під час досудового розслідування має самостійне правове значення. Зокрема, від оцінки слідчого, прокурора на цьому етапі залежить прийняття обґрунтованих рішень щодо клопотань учасників кримінального провадження; надання дозволу чи заборони на використання учасниками кримінального провадження технічних засобів при проведенні окремих процесуальних дій або впродовж усього досудового розслідування; визначення достатності відомостей для проведення слідчої (розшукової) дії; забезпечення розумних строків досудового розслідування (п. 11 ч. 3 ст. 42, п. 12 ч. 1 ст. 56, ст. 220, ч. 2 ст. 223, ч. 2 ст. 28 КПК України) тощо. Проте на момент завершення досудового розслідування позиція слідчого, прокурора

щодо можливості його завершення та подальшого спрямування кримінального провадження до суду або про його закриття може бути сформована лише на підставі оцінки всієї сукупності доказів з точки зору їх достатності та взаємозв'язку для доведення перед судом сформованої особи підозри (ч. 2 ст. 283, п.п. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Самостійною задачею оцінки доказів є визначення достатності доказів для прийняття кінцевого рішення в кримінальному провадженні. Будь-яких формалізованих критеріїв достатності закон не надає. Так, повідомлення особі про підозру обов'язково здійснюється за «наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України). Завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування відбувається після того, як слідчий, прокурор визнають зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта (ч. 1 ст. 290 КПК України). Необхідною, вважається, буде така сукупність доказів, яка надасть можливість зробити правильний висновок про достатність (недостатність) доказів для прийняття того чи іншого рішення у кримінальному провадженні.

Визначення «достатності» доказів є результатом оцінки їх «сукупності». Відображуючи закономірності процесу пізнання як переходу від незнання до знання, у «сукупність доказів» на різних етапах розслідування входять докази, достовірність яких ще належить встановити. Тому не будь-яка сукупність доказів може характеризуватися як взаємно пов'язана і внутрішньо узгоджена система доказів, що правильно відбиває об'єктивну дійсність. такі властивості повинна мати сукупність доказів, що лежить в основі рішення, прийнятого в результаті всебічного і повного дослідження обставин; коли у провадженні досліджені усі можливі версії, а наявні суперечності виявлені та оцінені. Така сукупність доказів забезпечує доведеність висновків у провадженні і має слугувати у подальшому основою для обвинувального вироку. На жаль, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство не встановлює правил оцінки доказів. Науковий аналіз нормативного змісту приписів КПК України дозволяє сформулювати наступні висновки: 1) докази оцінюються повноважними суб'єктами на основі свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК України); 2) кожний доказ оцінюється з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку (ч. 1 ст. 94 КПК України); 3) недопустимість доказів остаточно визначається судом під час ухвалення судового рішення (ч. 1 ст. 89 КПК України); 4) у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке засідання було розпочате (ч. 2 ст. 89 КПК України); 5) сторони

кримінального провадження, потерпілий мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими (ч. 3 ст. 89 КПК України); б) ніякі докази не можуть вважатися такими, що мають наперед встановлену силу (ч. 2 ст. 94 КПК України). Варто наголосити, що оцінці підлягають докази, а не обставини кримінального провадження, на яких ґрунтується внутрішнє переконання суб'єкта оцінки доказів (ч. 1 ст. 94 КПК України). Зміст поняття «обставини кримінального провадження» в законі не розкривається, а отже, до них можуть бути віднесені: а) поведінка підозрюваного (обвинуваченого) на досудовому розслідуванні та в суді б) його дії, спрямовані на «затягування розгляду провадження (справи)», і так далі.

Виходячи із змісту положень ст. 94 КПК України, можна дійти висновку, що свої вимоги щодо правил оцінки доказів законодавець адресує перш за все уповноваженим органам кримінального провадження. Так, відповідно до статті «слідчий, прокурор, слідчий, суддя, суд ... оцінюють кожний доказ». однак це ще не означає, що оцінка доказів є монополією державних органів. Учасники процесу, що відстоюють свої інтереси, також оцінюють докази. Але якщо в перших оцінка доказів передують прийняттю владних рішень, то для других вона створює базу для заявлення відповідних клопотань, скарг, наведення заперечень, подачу заяв про відводи, тощо. Будучи формою реалізації оцінки доказів, такі дії учасники кримінального провадження здійснюють без обов'язкових для них вимог всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин провадження.

Натомість суб'єктивна оцінка доказів також може зазнавати впливу, а внутрішнє переконання деформуватися внаслідок професійних, психологічних, соціальних чинників. Зокрема, представники правозастосовних органів, які вимушено покинули свою домівку внаслідок збройної агресії та діяльності незаконних збройних формувань, втратили рідних, майно, потрапили під обстріл тощо, ап'рїорі не завжди можуть бути об'єктивними у кримінальному провадженні, особливо стосовно учасника незаконного збройного формування. У той же час внаслідок дії соціально-психологічних та інших факторів існує ймовірність формування у суддів протилежних (виправдувальних) поглядів щодо обставини вчинення кримінальних правопорушень, комплексу доказів у кримінальному провадженні тощо. Отже, у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, окрім процесуальних особливостей, можуть мати місце також особливості соціально-психологічні, сімейні, ментальні тощо.

Література:

1. Бахин В.П. Криминалистическая методика: Лекция. – К., 1999. – 26 с.
2. Карпенко М.І. Непокора та невиконання наказу: методика розслідування цих злочинів /Юридична наука. – 2013. – №7. – С. 87.
3. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України : (Проблеми кваліфікації) / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – 3-тє вид., перероб. та допов. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2014. – 240 с.
4. Кримінальний кодекс України : закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст.131. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення : 15.03.2018).
5. Музика А.А., Доброрез І.О., Горох О.П. Злочини проти здоров'я населення: кримінологічна характеристика, аналіз складів злочинів, призначення покарання: навчальний посібник / За заг. ред. Гуторової Н.О. – Сімферополь: КРП Вид-во „Кримнавчпеддержвидав”, 2013. – 168 с.
6. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. доктора юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 53 с.
7. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів [Текст] : дис. д-ра юрид. наук / В.В. Тіщенко. – Одеса : Б. в., 2002. – 445 с.
8. Царенко Л.С. Психологические особенности военнослужащих самовольное оставление воинской части или дезертирство. Автореф. дисс. на соиск. ученой степени кандидата психологических наук: 19.00.06, Ростов-на-Дону. ЮУФ. 2010, – 21 с.
9. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : монографія / С.О. Ковальчук. – Івано-Франківськ: Супрун В.П.. 2017. - 618 с.
10. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред.. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. Нац.. ун-т внутр.. справ. – Харків : Константа, 2017. – 448 с.
11. Коровайко О. І. Міжнародні стандарти кримінального судочинства в судовому провадженні України : монографія / О. І. Коровайко. – Харків : Панов, 2016. – 496 с.
12. Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика : монографія / С. Р. Тагієв. – Чернігів : Десна, 2015. – 512 с.
13. Вакулік О. А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : навчальний посібник / О. А. Вакулік, Ю. А. Азаров. – К. «Центр учбової літератури», 2015. – 184 с.
14. Стацак М. В. Особливості взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України з органами досудового розслідування під час

протидії злочинам у сфері економіки. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 186–189.

15. Паршак С. А. Процесуальний порядок забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування : монографія / С. А. Паршак / за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. – Харків : Панов, 2016. – 204 с. (Серія «Бібліотечка слідчого та детектива : учасники кримінального провадження»).

Наукове видання

Юхно Олександр Олександрович
Книженко Світлана Олександрівна
Глобенко Геннадій Іванович
Бондаренко Олексій Олексійович
Савчук Тетяна Іванівна
Чича Руслан Павлович
Фоміна Тетяна Григорівна
Четвертак Дмитро Юрійович

**ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ
АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ, А ТАКОЖ НА ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ**

[Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»]

Науково-методичні рекомендації

(на замовлення Головного слідчого управління Національної поліції
України)

За загальною редакцією докора юридичних наук, професора О.О. Юхна
[Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»]